

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Навчально-науковий інститут практичної культурології та арт-менеджменту
Кафедра психології та гуманітарних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «магістр»

на тему:

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА

ЯК ФЕНОМЕН ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Виконала:

студентка 2 курсу, групи МКР-31-23з
спеціальності: 034 «Культурологія»

Овчаренко Марина Олександрівна

Науковий керівник:

докторка культурології, професорка
Овчарук Ольга Володимирівна

Рецензентка:

докторка культурології, професорка,
в. о. завідувачки кафедри вокального
мистецтва Національної академії
керівних кадрів культури і мистецтв,
Заслужена діячка мистецтв України
Садовенко Світлана Миколаївна

Допустити до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ 4 від «20» листопада 2024 р.

Завідувач кафедри д. іст. н. С. Х. Литвин

( ) _____

Київ 2024

АНОТАЦІЯ

Овчаренко М. О. Історико-культурна спадщина як феномен збереження національної ідентичності. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 034 «Культурологія». Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2024.

Метою кваліфікаційної магістерської роботи є виявлення особливостей використання історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності. Об'єкт дослідження – історико-культурна спадщина як чинник формування національної ідентичності. Предмет дослідження – сучасні практики вивчення, збереження та популяризації історико-культурної спадщини.

Дипломна робота присвячена дослідженню історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності у різних аспектах, зокрема у роботі з'ясовано стан розробки понять історико-культурної спадщини і національної ідентичності в науковому дискурсі культурології, розкрито потенціал українських музеїв як місця взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації, проаналізовано зарубіжний досвід збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності, обґрунтовано роль української історико-культурну спадщину як складової національної безпеки під час російської агресії, виявлено вплив діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення.

Ключові слова: ідентичність, історико-культурна спадщина, історична пам'ять, культура, культурна спадщина, мистецтво, музей, національна ідентичність, українська культура, цифрові технології, цінності

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПРОЦЕСІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	8
1.1. Історико-культурна спадщина як об'єкт культурологічних досліджень.....	8
1.2. Сутність понять «культурна спадщина» і «національна ідентичність».....	10
1.3. Методи дослідження історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності.....	14
Висновки до Розділу 1.....	15
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	17
2.1. Музей як місце взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації.....	17
2.2. Зарубіжний досвід збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності.....	24
Висновки до Розділу 2.....	36
РОЗДІЛ 3. ЗАХИСТ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ І ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ.....	38

3.1. Українська історико-культурна спадщина як складова національної безпеки під час російської агресії.....	38
3.2. Вплив діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення.....	51
Висновки до Розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Історико-культурна спадщина забезпечує збалансований розвиток суспільства, оскільки завдяки своєму пізнавальному, виховному, науковому та естетичному навантаженню допомагає осмислити сучасне життя та історичне минуле українського народу. В умовах тривалих процесів творення української нації об'єкти культурної спадщини будучи основою для пізнання минулого і всебічного осмислення життя українців стають хранителями його духовної та матеріальної культури. Оскільки формування національної ідентичності відбувається завдяки історичній території, наявності спільних цінностей і світоглядних орієнтирів, визнання приналежності до культурної спільноти, важливим є впровадження знання про минуле як частину історико-культурної спадщини і застосування сучасних технологій для її подальшого вивчення, збереження та популяризації. Через повномасштабну війну в Україні наявні масштабні руйнування і фізичні втрати деяких об'єктів культурної спадщини. Тож дана проблема і подальша охорона об'єктів культурної спадщини потребують якнайшвидшого свого вирішення. Отже актуальність теми зумовлює необхідність звернути увагу на потенціал українських музеїв як місця взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації, на зарубіжний досвід збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності, розглянути українську історико-культурну спадщину як складову національної безпеки під час російської агресії, визначити вплив діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення.

Джерельною базою даного дослідження стали праці українських культурологів Т. Горбула, С. Руденка, мистецтвознавців, музеєзнавців і музейників Г. Андерс, О. Балашової, О. Бондарець, О. Деревської, істориків та аналітиків В. Бакальчука, Ю. Каплан, О. Литвиненка, О. Михайлової, В. Потапенка, Ю. Тищенка та інших, законодавчі акти, постанови, розпорядження та низка документів, що регулюють охорону історико-

культурної спадщини в Україні, онлайн статті українських та міжнародних видань, оскільки у зв'язку з повномасштабною війною України і росії тема вивчення, збереження та популяризації української культурної спадщини активно висвітлюється у засобах масової інформації.

Мета – виявити особливості історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні **завдання**:

- з'ясувати ступінь дослідження проблеми та опрацювання понять «історико-культурна спадщина» та «національна ідентичність» в сучасному науковому дискурсі;

- розкрити потенціал українських музеїв як простору взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації ;

- проаналізувати зарубіжний досвід збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності;

- обґрунтувати роль історико-культурної спадщини як складової національної безпеки під час російської агресії;

- виявити вплив діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення.

Об'єкт дослідження – історико-культурна спадщина як чинник формування національної ідентичності.

Предмет дослідження – сучасні практики вивчення, збереження і популяризації історико-культурної спадщини.

Методи дослідження. Дослідження історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності базується на системному підході, який допомагає визначити культурну спадщину частиною культури українців, що являє собою складну систему в якій формується ідентичність української нації. *Культурологічний метод* дозволяє з'ясувати стан розробки понять історико-культурної спадщини і національної ідентичності у науковому дискурсі культурології. Розкрити потенціал українських музеїв як місця взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації і

здійснити аналіз зарубіжного досвіду збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності можна за допомогою *компаративного методу*. Для вивчення питань збереження культурної спадщини застосовується *аксіологічний метод*. *Феноменологічний метод* використовується для обґрунтування історико-культурної спадщини крізь переосмислення досвіду формування національної ідентичності українців.

Практичне значення отриманих результатів. В контексті викликів сьогодення результати даного дослідження дають можливість розробки стратегії розвитку та управління інституціями охорони і збереження історико-культурної спадщини. Основні положення і висновки дослідження допоможуть організувати вивчення, збереження та популяризацію культурних цінностей серед українців час війни, що сприятиме формуванню національної ідентичності і подальшому розвитку культурного простору України.

Апробація результатів і публікації. Основні положення дослідження виголошені у виступі на міжнародній міждисциплінарній науковій інтернет-конференції і викладені у публікації «Роль історико-культурної спадщини у формуванні української національної ідентичності» (<https://www.economy-confer.com.ua/full-article/5801/>)

Структура кваліфікаційної магістерської роботи зумовлена метою і завданнями дослідження, складається зі вступу, трьох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 76 сторінок, з яких 70 сторінок основного тексту. Список використаних джерел містить 63 позиції.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ПРОЦЕСІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

1.1. Історико-культурна спадщина як об'єкт культурологічних досліджень

З отриманням Україною незалежності і пробудженням національної самосвідомості об'єкти історико-культурної спадщини виконують значущу соціальну місію, допомагаючи українцям усвідомити себе як націю і сформувати власну ідентичність, оскільки культурна спадщина полягає в основі переосмислення попередніх періодів історії українського народу для її незаангажованого і комплексного прочитання. Україна відноситься до країн з багатим історичним минулим, адже на її території станом на 2021 рік на державному обліку перебувало понад 130 тисяч пам'яток архітектури археології, історії, монументального мистецтва та містобудування. Понад 12 тисяч об'єктів культурної спадщини включені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України; шість об'єктів культурної спадщини перебувають у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, ще 17 об'єктів чекають на включення до нього. На думку науковиці Н. Чорної, об'єкти культурної спадщини як всесвітньовідомі, так і національного або регіонального значення є джерелом ґрунтовних досліджень і продукування нових знань, наукових теорій та гіпотез, що впливають на формування свідомості суспільства, закладають підвалини його культурного світогляду, впливають на почуття національної гідності, генерують фундамент для наступного розвитку і визнання України світовим співтовариством. Своєчасне виявлення і дбайливе використання ресурсів історико-культурного значення має ще й економічний потенціал, зокрема у сфері туризму. Будучи частиною національного багатства

історико-культурна спадщина має вартісне вираження як і будь-які інші ресурси країни [45, с. 67-68].

У процесах збереження або відновлення культурної самобутності та ідентичності будь-якого народу вивчення історико-культурної спадщини відіграє важливу роль. Та збереження культурної спадщини стає складним завданням, якщо у країні стається військовий конфлікт. Саме у цей час історико-культурній спадщині загрожує зникнення через її фізичне знищення або пограбування місць, де вона знаходиться. Отже завдання зі збереження культурної спадщини стає невід'ємною умовою відновлення миру і підтримки національної ідентичності.

Оскільки дослідження історико-культурної спадщини має міждисциплінарний характер, її розглядали у своїх працях антропологи, археологи, історики, культурологи, мистецтвознавці соціологи, філософи та інші науковці. На потенціалі українських музеїв як місця взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації у свої роботах наголошує мистецтвознавець О. Балашова, яка разом із командою Українер підготувала цикл інтерв'ю «Війна пам'яті», оскільки українцям, які поки що перебувають у вирі повномасштабної війни та й після її закінчення, доведеться звертатися до історичної пам'яті нації. Разом з очільницею Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків Ю. Вагановою вона наголошує на тому, що пам'ять української нації необхідно розглядати не тільки у контексті минулого, а й турбуючись про майбутнє України, щоб зберегти той досвід, який буде потрібен українцям після перемоги. Важливим також є зарубіжний досвід збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності, який висвітлюють у своєму дослідженні «Естонський національний музей: досвід збереження культурної спадщини та формування на її основі національної ідентичності» історикиня Г. Андрес і реставраторка О. Деревська [1; 2].

На думку українських дослідників В. Бакальчука, Ю. Каплан, О. Литвиненка, О. Михайлової, В. Потапенка, Ю. Тищенко державна політика у

сфері культурної спадщини через агресію росії на наші культурні і духовні цінності має стати важливим чинником забезпечення національної безпеки України. Дане питання всебічно висвітлюється у підготовленій ними у 2023 році аналітичній доповіді «Культурна спадщина та національна безпека».

Український культуролог Т. Горбул розглядає вплив діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення, наголошуючи, що впровадження практик діджиталізації культурної спадщини є частиною культурної політики держави, що спрямовується на збереження культурних пам'яток і їх максимальну представленість і доступність для широкого загалу у віртуальному цифровому просторі [10].

Багато інших дослідників також докладають зусиль для захисту історико-культурної спадщини України. Та, розуміючи важливість феномену культурної спадщини у контексті формування національної ідентичності, виникає необхідність у систематизації та узагальненні наявної інформації.

1.2. Сутність понять «культурна спадщина» і «національна ідентичність»

Для визначення ролі історико-культурної спадщини у формуванні української національної ідентичності варто звернутися до визначення понять «культурна спадщина» і «національна ідентичність». Українське законодавство визначає, що культурна спадщина є сукупністю успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини. В свою чергу об'єкт культурної спадщини – це визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного,

мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність [33].

Українські науковиці Л. Дрогомирецька, Л. Тарангул, І. Чернікова зазначають, що національна ідентичність формується, спираючись на такі фундаментальні підвалини, як відчуття приналежності до певної культурної спільноти, історичної території, спільних цінностей та світоглядних орієнтирів, і важливим є не тільки масове знання про своє історичне минуле, а й усвідомлення минулого саме як спадщини, як цінності матеріальної та духовної. Вони також стверджують, що «історико-культурна спадщина України є тактично та стратегічно важливою з огляду на її роль у історико-культурному розвитку, вплив на матеріальне та духовне життя, державотворчі процеси, політичний та економічний розвиток, загалом чи не на всі сфери буття. Україна навіть в умовах війни має потужний потенціал історико-культурної спадщини – матеріальної та нематеріальної, а також можливості її промоції як всередині країни, так і на міжнародних майданчиках. Це у перспективі можна розглядати як важливий вектор сталого розвитку в роки післявоєнної відбудови, культурної дипломатії, а також як складову частину духовного розвитку як невід’ємного елемента цивілізаційного поступу людства [42]».

На думку культуролога Т. Горбула «концепція спадщини поєднується з культурними ландшафтами, національною, етнічними та регіональними ідентичностями та набуває реального наповнення за допомогою ієрархій культурних та природних пам’яток різних територій. Культурна спадщина оцінюється з позицій дистанції між минулим та сьогоденням, крізь призму ієрархії визнаних суспільством культурних цінностей як динамічна система [10, с. 60]».

Як було зазначено, науковці поділяють культурну спадщину на матеріальну і нематеріальну. До матеріальної відносяться архітектурні пам’ятки (наприклад, фортеці, храми тощо), археологічні знахідки, предмети мистецтва, музейні колекції, старовинні предмети побуту. До нематеріальної спадщини зараховують те, через що виражається культура, зокрема звичаї, ритуали, мову,

танці, музику, традиційні ремесла тощо. Термін «нематеріальна культурна спадщина» означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Ця нематеріальна культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, постійно відтворюється спільнотами та групами під впливом їхнього оточення, їхньої взаємодії з природою та їхньої історії формує у них почуття самотності й наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного різноманіття й творчості людини. Для цілей Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини до уваги береться лише та нематеріальна культурна спадщина, яка є сумісною з існуючими міжнародними договорами з прав людини, з вимогами взаємної поваги між спільнотами, групами та окремими особами, а також сталого розвитку. Термін «нематеріальна культурна спадщина» проявляється в:

- a) усних традиціях та формах вираження, зокрема в мові як носії нематеріальної культурної спадщини;
- b) виконавському мистецтві;
- c) звичаях, обрядах, святкуваннях;
- d) знаннях та практиці, що стосуються природи та всесвіту;
- e) традиційних ремеслах.

Термін «охорона» означає заходи, спрямовані на забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини, у тому числі її ідентифікації, документування, дослідження, збереження, захисту, популяризацію, підвищення її ролі, її передачу, зокрема шляхом формальної та неформальної освіти, а також відродження різних аспектів такої спадщини [20].

Яскравими прикладами нематеріальної спадщини України на думку співробітниці Кримського інституту стратегічних досліджень Е. Аблялімової є український борщ, що визнаний ЮНЕСКО, та традиційний кримськотатарський орнамент «Орьнек». Також у контексті взаємозв'язку понять «культурна спадщина» та «національна ідентичність» вона зазначає, що коли її бабуся

повернулася в Крим після депортації, то із заплющеними очима ходила селом, де народилася та жила до депортації 1944 року, щоб відтворити у пам'яті місце, де знаходився її дім – перша точка опори та ідентичності, де людина формується як член родини, як представник народу, місце, яке пов'язує людину із батьківщиною і є зв'язком між поколіннями. Тож культурна спадщина стає ще й засобом формування локальної ідентичності. І варто погодитися із тим, що історико-культурна спадщина впливає на наше усвідомлення самих себе, заохочує до знання своєї історії, мови і традицій, а також до передачі їх майбутнім поколінням [11].

Отже культурна спадщина є одним із чинників, який формує нашу ідентичність – усвідомлення окремою людиною або певною соціальною групою своєї приналежності до тієї чи іншої спільноти за етнічними, національними, культурними чи іншими ознаками. Також пропонується визначення поняття «національна ідентичність» у ширшому сенсі, як усвідомлення особою своєї належності до конкретної нації чи держави. Саме національна ідентичність дозволяє у різних аспектах розглянути найактуальніші проблеми сучасності, у тому числі питання вивчення, збереження і популяризації культурної спадщини. Якщо звернути увагу на взаємозалежність та ієрархічну структуру факторів, що впливають на формування національної ідентичності, можна виділити групу фундаментальних чинників – ядро національної ідентичності спільноти. Науковці зазначають серед них історичне минуле, культуру, традиції, мову. Та на формування національної ідентичності впливають ще й чисельність громади, соціальна структура даної громади, етнічний склад населення тощо. Слід зазначити, що в науковій літературі існують різні підходи до визначення чинників формування національної ідентичності. Серед факторів, що впливають на національну ідентичність, визначають її предметний зміст і пов'язані із дослідженням історико-культурної спадщини, можна виділити історичний, адже історичне минуле впливає на формування нації, її національну культуру і геополітику, та культурно-морфічний, що визначає

належність національної спільноти до певної цивілізаційної групи (західна, східна, африканська, європейська та інші) [40, с. 48-65].

Отже, поняття ідентичності поширене у сучасних суспільних науках. В свою чергу національна ідентичність у структурі ідентичностей має провідну роль. Також дослідники наголошують на тому, що поширення національної ідентичності у конкретній нації залежить ще й від рівня освіченості суспільства, адже національна ідентичність формується під впливом факторів і свідомо коригується різними соціальними суб'єктами [9, с. 16-19].

1.3. Методи дослідження історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності

Оскільки тільки комплексне використання наукових підходів і методів дозволяє отримати глибокі та об'єктивні результати дослідження необхідно зважати на специфіку його об'єкта і предмета. У даному дослідженні об'єктом дослідження визначається історико-культурна спадщина як чинник формування національної ідентичності, предметом – сучасні практики вивчення, збереження і популяризації історико-культурної спадщини.

Також у дослідженні історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності слід керуватися тим, що збереження культурної спадщини України і продовження формування національної ідентичності українців відбувається під час військової агресії. Базовими поняттями даного дослідження стають визначення історико-культурної спадщини і національної ідентичності у культурологічному вимірі.

Отже у дослідженні історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності є потреба у застосуванні системного підходу. Він є важливим у визначенні культурної спадщини як частини української культури, тієї складної системи в якій формується ідентичність української нації.

Завдяки культурологічному методу з'ясовується стан розробки понять історико-культурної спадщини і національної ідентичності в науковому дискурсі культурології. Для розкриття потенціалу українських музеїв як місця взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації і здійснення аналізу зарубіжного досвіду збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності варто використати компаративний метод. Він дозволить співставити досвід, напрацьований фахівцями у сфері вивчення, збереження і популяризації історико-культурної спадщини.

Використання аксіологічного методу важливе для вивчення питань збереження культурної спадщини в умовах повномасштабної війни з росією і визначення історико-культурної спадщини як складової національної безпеки. Феноменологічний метод використовується для обґрунтування історико-культурної спадщини крізь переосмислення досвіду формування національної ідентичності українців.

Використання низки даних підходів і методів дозволить у повній мірі дослідити історико-культурну спадщину як феномен збереження національної ідентичності.

Висновки до Розділу 1

Історико-культурна спадщина є важливою складовою у формуванні національної ідентичності українців. Популяризація історико-культурної спадщини та її репрезентація має бути пріоритетом у культурно-естетичному і патріотичному вихованні молоді для формування у наступного покоління українців національних цінностей. Збереження і передача культурної спадщини стає потужним інструментом консолідації української нації. Також історико-культурна спадщина України набуває особливої ваги у міжкультурному діалозі, оскільки країна прагне приєднатися до спільного європейського цивілізаційного історико-культурного простору.

Огляд наукової літератури і джерел із питань вивчення проблематики культурної спадщини дозволяє розглянути роль культурної спадщини у процесі формування національної ідентичності в українському і світовому науковому вимірі. Відповідно виявлені наукові праці, в яких розглядається дана проблематика, можна поділити на зарубіжні та українські. До них належать монографії, дисертаційні дослідження, наукові публікації, інформативно-довідкові документи, законодавчі акти, постанови, розпорядження та інші документи, що регулюють охорону історико-культурної спадщини в Україні. Також у дослідженні використані онлайн статті українських і міжнародних видань, оскільки у зв'язку з повномасштабною війною України і росії тема вивчення, збереження і популяризації української культурної спадщини активно висвітлюється у засобах масової інформації.

РОЗДІЛ 2.

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Музей як місце взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації

Розглядаючи особливості вивчення, збереження і використання історико-культурної спадщини як чинника формування національної ідентичності особливу увагу варто приділити тим інституціям, які безпосередньо опікуються даними питаннями в Україні, оскільки саме музеї володіють у цій сфері могутнім потенціалом, адже їх діяльність впливає на освіту, туризм, соціальний розвиток і самосвідомість людей. В музеях не тільки зберігаються артефакти минулого, поступово музеї стали тими культурними інституціями, які здатні змінити українське суспільство у різних аспектах [8].

По-перше, українські музеї забезпечують збереження і популяризацію історико-культурної спадщини, адже допомагають зберегти артефакти, документи, мистецьки витвори та інші об'єкти, що ілюструють історію і культуру різних народів. Саме це набуває особливої ваги у формуванні і збереженні ідентичності української нації. Музеї створюють умови для розуміння походження українців і сприяють збереженню культурної різноманітності.

По-друге, музеї виконують освітню функцію, адже там, окрім наявності постійно діючих експозицій, ведеться не тільки виставкова діяльність: музейники створюють цікаві програми і тематичні екскурсії, друкують буклети, проводять лекції та інтерактивні заходи. Отже музеї перетворюються на справжні навчальні майданчики для розвитку критичного мислення і підтримки пізнавального інтересу як у дітей, так і дорослих у взаємодії з експонатами і мультимедійними засобами для вивчення історії, культури, науки, мистецтва.

По-третє, до музеїв прямують туристи (як внутрішні, так і зовнішні), і музеї можуть ставити популярними туристичним атракціями. Створюючи можливості для культурного обміну і спілкування музеї водночас допомагають збагачувати й культурне життя населення свого регіону. Також українські музеї, особливо з початком повномасштабної війни з росією, почали активно впроваджувати технологічні рішення для порятунку і збереження історико-культурної спадщини. В своїй роботі вони використовують доповнену реальність (AR) і віртуальну реальність (VR) та інтерактивні експонати, що допомагає отримувати додаткові враження відвідувачам музеїв. Отже, музей відіграє для суспільства соціальну роль, стаючи місцем діалогу і обміну ідеями, місцем обговорення різноманітних питань, місцем поширення духовних цінностей і суспільних поглядів, що є важливим для розвитку критичного мислення людей, формування громадської свідомості і, як наслідок, усвідомлення власної ідентичності [8].

Нині науковці, зокрема О. Бондарець, трактують музейний простір як «соціальний простір», розглядають музеї як інститути соціальної пам'яті (історичної чи культурної пам'яті) і серед основних складників, що визначають розвиток сучасного музею, виділяють комунікацію, інтерактивність та партисипацію [4, с. 106]. Музеї акумулюють і транслюють досвід певної культури. В свою чергу презентація такого досвіду стає важливою складовою у процесі формування ідентичності нації.

На наукових форумах, присвячених музейній діяльності, лунає думка, що важливим завданням у сфері збереження історико-культурної спадщини є виокремлення сенсу, визначення головної лінії подій і створення спільного колективного досвіду, що здатен вплинути на самоідентичність людини. Тож кожен музей має обрати свою стратегію і визначити пріоритетні напрями діяльності. Науковці Н. Котлер, Ф. Котлер, В. Котлер пропонують наступну типологію спрямування музейної діяльності:

- музеї, зорієнтовані на експонати і колекції;

- музеї, зорієнтовані на наративи, що викликають спогади про минулі враження та драматичні ситуації;
- музеї, зорієнтовані на публіку, які пропонують різноманітний освітній досвід для різних цільових аудиторій;
- музеї, зорієнтовані на місцеву громаду, що базуються на взаєминах місцевих мешканців і глибоко вкорінені в життя громади;
- національні музеї, більшу частину діяльності яких оплачує держава та які охоплюють широкі сфери, представляють і звеличують національний характер та цінності [22, с. 34–35].

Одне із визначень музею пропонує Міжнародна рада музеїв: «музей – це простір, створений для критичного осмислення та обговорення минулого і майбутнього [28]». Завдяки досліднику С. Руденку варто звернути увагу й на поняття «культура пам'яті», яке «дозволяє зрозуміти, як саме той чи інший соціум зберігає інформацію про минуле, проте залишається індиферентним до питань, як саме перебудувати колективну пам'ять, щоб вона базувалася на об'єктивних наукових даних [39]». Це дає змогу розглядати колективну пам'ять як предмет і культуру пам'яті як об'єкт пам'яткознавства у системі культурологічного знання [39, с. 270–273].

Сучасні музеї, зберігаючи різні артефакти, транслюють певний культурний код нації, тож музей стає важливим символом у новому сприйнятті власної історії та культури у цілому. Зокрема О. Бондарець погоджується із тим, що «музейна рефлексія соціокультурної реальності, проходячи через систему цінностей, життєвий досвід, особистість відвідувача, трансформується в нове знання та стає підґрунтям формування історичної пам'яті суспільства. ... основою взаємодії музею та історичної пам'яті є структурні елементи (а саме: знання, традиції, цінності, символи, образи) та функціональний взаємозв'язок (реалізація функцій: документування, освітньої, виховної, комунікаційної, світоглядної, адаптаційної, ідентифікаційної, інтегративної) [4, с. 108]». Також вона наголошує, що потенціал музеїв, що стають майданчиками відновлення національної пам'яті і сприяють формуванню української ідентичності, доволі

значний, але повністю поки що не розкритий. Розкрити потенціал і зробити музей важливим джерелом осмислення минулого та формування ідентичності можна завдяки музейним предметам (матеріальним і духовним культурним цінностям), роботі з бібліотечними та архівними пам'ятками, а також сучасним технологіям, які можна застосувати у музейному просторі. Серед основних завдань сучасного українського музею можна виділити:

- нові підходи до побудови нарративу музейними засобами;
- роботу з травматичним минулим;
- використання досвіду «складної історії» інших музеїв світу;
- поширення знань про звільнену від міфів та стереотипів історію України;
- опанування цифрової культури з її здатністю наповнювати простір певними сенсами та цінностями [4, с. 110].

Щодо переосмислення ролі українських музеїв важливою є низка праць О. Балашової – мистецтвознавиці і засновниці проєкту «Культура пам'яті в повоєнній Україні» (The Post-War Memory Culture in Ukraine), який реалізують громадська організація «Музей сучасного мистецтва» та платформа культури пам'яті «Минуле / Майбутнє / Мистецтво». О. Балашова разом із командою Ukraïner підготувала цикл інтерв'ю «Війна пам'яті», оскільки українцям, які поки що перебувають у вирі повномасштабної війни та й після її закінчення, доведеться звертатися до історичної пам'яті нації. «Музеї будь-якої країни завжди були важливими просторами, де бережуть об'єкти культурної спадщини, а отже й національної пам'яті. Коли українська музейна спільнота опинилася в реаліях повномасштабної війни, вона зіткнулася з новими викликами у своїй діяльності. Та водночас вторгнення змусило наново поглянути на власну місію та підходи до роботи. Переосмислення ролі музеїв як просторів діалогу та рефлексії – важливий крок у формуванні сучасної української ідентичності й культури пам'яті [2]» – зазначає О. Балашова.

Мистецтвознавиця і культурна менеджерка Ю. Ваганова, яка нині очолює Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, зазначає як

українські музеї можуть трансформуватися, щоб знайти нові форми взаємодії з аудиторією, та яким чином вони стають інструментом збереження пам'яті. Вона вважає, що нині музейна сфера переживає кризу не тільки в Україні, а й у світі. В Україні це пов'язано з тим, що музейники намагаються відійти від старих систем, сформованих ще за радянських часів, коли музеї були частиною репресивної виховної системи. Хоча і досі багато хто з музейних співробітників вважає, що основна задача музею – виховувати глядача. Та більшість музейних інституцій зрозуміли, що не мусять іти за старим стандартом, який був наданий у СРСР, тож у цій сфері почали з'являтися яскраві події і молоді команди [2].

На думку Ю. Ваганової, нині в Україні більшість музеїв – це краєзнавчі музеї з класичною експозицією: кістки мамонта, знаряддя праці первісної людини, куточок, що трансформується від давніших суспільних подій до сучасних (Помаранчева революція, АТО, війна з росією), але у багатьох музеях зрозуміли, що ця структура не є обов'язковою, і вони можуть її не дотримуватися взагалі. Але працівникам музею треба мати сміливість, патріотичність, щоб змінити щось у своїх музеях, і, якщо це локальні невеликі інституції, таким активістам музейної справи було б цікаво сфокусуватися на тому, що навколо них. Тоді міфіковану за багато десятиліть історію України буде зруйновано, а місцеві цікаві історії дозволять музейним інституціям стати цінними для своїх спільнот, адже люди бачитимуть у них свою історію і всім буде зрозуміло, навіщо у цьому місті або містечку потрібен музей [2].

Також О. Балашова і Ю. Ваганова зазначають, що пам'ять української нації необхідно розглядати не тільки у контексті минулого, а й піклуючись про майбутнє України, зберігаючи досвід, який буде потрібен українцям. Тож інституції, які працюють із пам'яттю, зокрема музеї, мають готувати людей до майбутнього. Частина музеїв і таких інституцій, що працюють у галузі культури і мистецтва, вже працюють над даним питанням. У музеях, наприклад, зі школярами чи групами, які приходять на екскурсію, намагаються спілкуватися, щоб вийти на діалог, поставити питання і дати відповіді. «Діти, підлітки й молодь завжди відкриті до такої розмови. Підлітки, які перебувають

в Україні, сильно змінилися за останні два роки. Видно, що вони слухають екскурсоводів по-іншому, вступають у діалог. Мій колега, Олександр Жук, запропонував одній із груп розшифрувати назву «Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків». Це була прекрасна розмова, вони дали раду цьому завданню, пояснивши значення кожного слова. Важко уявити, щоб раніше діти чи підлітки навіть включились у таку розмову [2]», – підкреслює Ю. Ваганова. Отже навіть назва музею може підштовхнути до цікавого діалогу, оскільки вона містить у собі сутність інституції.

На думку О. Балашової, у музеї відвідувачі можуть побачити не тільки експонати, а й необмежену кількість образів і метафор. Німецька історикиня, єгиптологиня і культурологиня А. Ассман, коли згадує про музей, говорить, що є два види пам'яті: свідома (постійна експозиція) – все, що є перед нами, та архівна – те, що зберігається у «сховищі», звідки можемо «дістати» предмети, знову надати їм сенс і перенести їх у реальну історію. І щоб скористатися цією пам'яттю, діставати її зі «сховища», актуалізувати і переглядати, потрібна відкритість, сміливість, спільний консенсус ролей музею і його команди, визнання їх спільнотами і суспільством. Прикметним також є те, що країнами, які мають найбільший вплив на людство і керують світом є ті, де найбільше музеїв, у яких найбільша кількість вивезеного мистецтва з різних країн під час війн, конфліктів, археологічних досліджень [2].

На важливості пам'яті такої інституції як Національний музей мистецтв імені Богдана і Варвари Ханенків, того, що вона раніше робила, як їй вдалося проіснувати стільки часу, у контексті збереження національної ідентичності наполягає Ю. Ваганова, адже для музею було вирішено, що його працівники хочуть, щоб їх проєкти завжди говорили про музей Ханенків та його історію і колекцію, якої немає зараз на стінах. Музей не повинен перетворитися на виставкову залу, де просто відбувається проєкт за проєктом, оскільки необхідно утримати важливість пам'яті цієї інституції. У пошуку різних мов, якими можна було б розповісти про музей, з'явилися опери, тому що це інша мова, рух, розширення простору всередині людини, з'явився цікавий проєкт «Тим

часом у Домі Ханенків». І це не випадковість або інтуїція, це досвід команд, друзів музею та експертів, що допомагає вибудовувати історію проєктів та історію буття саме цієї інституції. «Перший рік після повномасштабного вторгнення я не могла дивитися на мистецтво. Взагалі думала, що, напевно, доведеться кардинально міняти сферу, тому що це перестало мене вражати. ... ти постійно переживав стільки дистанційних досвідів, що мистецтво вже перестало бути таким сильним, яким було раніше. Коли їздила у відрядження, була можливість ходити в різні музеї, але я заходила й виходила – мені було нецікаво. Але в «Рейксмузеї» раптом фокус, спосіб і робота великого генія мене розвернула і тригернула в інший бік. Це була «Нічна варта» Рембрандта, я перший раз бачила її наживо. Ти дивишся, розумієш, що це геніальний твір. Але раптом усвідомлюєш, що це наше ТРО, віднаходиш сенс. Це відвага, стійкість, гідність – вони разом із війнами, але завжди були дуже природними. Про них писалося й описувалося, переживалося. Мій погляд на мистецтво змінився дуже сильно, але воно дає тобі можливість інакше подивитися на те, що навколо себе, воно є щитом, який тебе захищає. Той досвід і історії, які відбуваються навколо, сприймаються вже через призму погляду автора. Воно не так сильно травмує, не розриває відразу... І якщо ми говоримо про збереження спадщини, то часто – це запакували, заховали за парканом. Але ж це не збереження спадщини, це її похорон. Збереження спадщини відбувається тоді, коли вона постійно використовується і працює [2]», – підкреслює очільниця Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків Ю. Ваганова.

Отже, українські музеї у сучасному суспільстві сприяють збереженню культурної спадщини, створюють оптимальні умови для культурної ідентифікації, розвитку освіти, соціальної сфери та інновацій. Вони є місцем формування національної ідентичності. Сучасний музей як інституція пам'яті активно працює з цифровими технологіями для зберігання і популяризації культурної спадщини, має широке коло спілкування, спирається на накопичений досвід, репрезентований у колекції, стаючи тим майданчиком, де

постійно у реальному часі відбувається взаємодія культурної спадщини та історичної пам'яті української нації.

2.2. Зарубіжний досвід збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності

Україна нині у сфері культури є партнером провідних країн світу, тож перед нами гостро постає питання подолання негативних постколоніальних впливів і пошуків частково втраченої українцями культурної ідентичності. Тож фахівцям зі збереження історико-культурної спадщини варто запозичити успішний досвід з вивчення і практичного використання культурних практик сусідніх країн, що також пережили період російської окупації та колонізації, адже питання ствердження національної ідентичності, відновлення значення української культурної спадщини, вивчення і підтримки її належного стану на сучасному європейському рівні є одними із найважливіших для подальшого розвитку української нації.

Для дослідження зарубіжного досвіду збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності варто звернутися до ґрунтовних наукових розвідок історикині Г. Андрес і реставраторки О. Деревської, які у своїй праці «Естонський національний музей: досвід збереження культурної спадщини та формування на її основі національної ідентичності» всебічно розглянули досвід Естонського національного музею як інституції і центру збереження, дослідження та популяризації національної спадщини [1]. Дослідниці підкреслюють, що установа стрімко розвинулася від любительських колекцій старожитностей до одного з найсучасніших європейських музеїв. Також, окрім збереження культурної спадщини, Естонський національний музей відіграв ключову роль у формуванні естонської національної ідентичності та її трансформацій, що відображено у представленні детального опису історії і принципів створення колекції Естонського національного музею, особливостей практичних методів роботи у музейній

практиці, залучення естонського суспільства до формування колекцій і впровадження культурних практик, а також принципів фондової, консерваційної (реставраційної) і просвітницької роботи в Естонському національному музеї, його видавничій діяльності і використанні музею як великого культурного центру. Адже на початку ХХІ століття для успішного функціонування Естонського національного музею розробили нову концепцію, а також в історичному середовищі було створено новий музейний комплекс [1, с. 63-64].

Як зазначають Г. Андрес та О. Деревська, в основі сучасної естонської культурної політики відображено ідеї духовного лідера естонської нації ХІХ століття – пастора Я. Гурта, який стверджував стосовно естонської нації, що «ми ніколи не можемо стати політично могутньою нацією, але ми можемо стати великою нацією в духовно-культурному сенсі [56, с. 75]». Історично так склалося, що в історії Естонії та України можна віднайти низку паралелей. Зокрема, це і колоніальне становище упродовж століть, і насильницька русифікація, і національно-визвольні рухи після закінчення Першої світової війни (які були вдалими для Естонії, але для України закінчилися трагічно), і тоталітаризм у 30-х роках ХХ століття, і збройна боротьба підпільних армій як Естонії, так й України проти радянського режиму протягом 1944–1953 років, і національно-культурний спротив у 70-80-х роках ХХ століття, і можливість відновлення державності з отриманням Естонією та Україною незалежності на початку 1990-х років.

Зарубіжні науковці П. Иунапуу і М. Метслайд відзначають особливу роль Естонського національного музею у формуванні естонської національної ідентичності, оскільки початок свідомого колекціонування естонської культурної спадщини став інструментом усвідомлення суспільством своєї ідентичності, а створена естонською державою в міжвоєнний період культурна модель, коли активні збирачі фольклору й матеріальної спадщини «конструювали» національну культуру сприяла утворенню національної ідентичності [1; 50; 51, с. 31-37].

Естонський національний музей знаходиться у місті Тарту, яке відоме у світі завдяки своєму класичному університету, який було створено у 1909 р. для зберігання спадщини Я. Гурта [1; 47; 51, с. 38; 53, с. 19]. Якоб Гурт (1839–1907) – естонський пастор, громадський діяч, етнограф, філолог і фольклорист суттєво вплинув на естонське національне пробудження (процес усвідомлення естонцями себе як нації). Історично послідовно Естонія перебувала спочатку під владою германців, пізніше данців, шведів, поляків. З 1710 року Естонія опинилася у складі Російської імперії. Отже в Естонії переважали німецькі панівні еліти, до яких з XVIII століття додався ще й російський колоніальний вплив. Процес усвідомлення естонцями себе як нації розпочався приблизно у 50-х роках XIX століття. Національне пробудження тривало до проголошення незалежності Естонії у 1918 році [54, с. 57–59, 64]. І саме Я. Гурт ініціював збирання та наукове видання естонського пісенного фольклору. Він також просував освіту рідною мовою і видав декілька лінгвістичних праць. На колекціонування матеріальної спадщини Естонії він вплинув через промову для X Всеросійського археологічного з'їзду, який відбувся у Ризі у 1896 році, де закликав збирати естонську етнографічну колекцію, що стало важливим кроком до усвідомлення культурної та національної ідентичності естонців [51, с. 37]. З'їзд супроводжувався виставкою етнографічних предметів, а зібрані для виставки експонати стали пізніше основою колекції Естонського національного музею. Г. Андрес та О. Деревська зазначають, що в опублікованих матеріалах археологічного з'їзду наявні праці українського вченого М. Біляшівського, який був членом Попереднього (підготовчого) комітету з'їзду, а також доповіді харківського історика і громадського діяча Д. Багалія. Тож з'їзд, що став ключовим для привернення уваги до естонської культури, розвитку естонської музейної справи, додатково засвідчив активізацію українських досліджень культурної спадщини у контексті національної ідентичності [1, с. 64].

Діячі періоду національного пробудження в Естонії у XIX столітті діяли маючи приклад пошуків і збереження історико-культурної спадщини сусідньої Фінляндії. У Тарту на той час діяли два наукові товариства – «Товариства

вчених естонців» (Gelehrte Estnische Gesellschaft, 1838 р.) та «Естонського студентського товариства» (Eesti Üliõpilaste Selts, 1870 р.), представники яких збирали естонські артефакти [1]. Збирачі переважно були ентузіастами та завдяки їх діяльності колекція поповнювалась швидко і набула великих масштабів, тож заснований у 1909 році музей перестав бути присвяченим одному Якобу Гурту і став просто Естонським.

У 1913 р. музей отримав перше орендоване приміщення. У подальшому місця оренди доводилося змінювати, одним із таких тимчасових місць для музею навіть став будинок театру Ванемуйне. У 1922 році після набуття Естонією незалежності музей було передано у будинок маєтку Рааді, який був власністю заможної німецької сім'ї Ліпгард і був націоналізований державою після втечі власників від більшовиків. В Естонії на той час не було людей зі спеціальною етнографічною освітою, тож фінський професор археології Тартуського університету А. М. Талльгрєн запросив на посаду директора музею фінського етнографа, доктора наук І. Маннінена. Це мало надати його дослідженням наукової бази, а також спонукати розпочати викладання етнографії естонською мовою в університеті. Вже у 1923 році була сформована перша постійна експозиція музею, а у 1927 році експозиція Естонського національного музею на постійній основі була відкрита для відвідувачів. Активно просувалося і створення власної естонської наукової школи, адже І. Маннінен швидко опанував естонську мову й упродовж 1924-1928 років підготував перше покоління професійних етнографів в Естонії [53, с. 19–20]. Експонатами постійної експозиції Естонського національного музею стала колекція естонських національних костюмів, археологічні матеріали, предмети мистецтва і побуту. Пізніше було відкрито ще дві зали, де відвідувачам представили споріднені естонцям фіно-угорські народи. Тож поступово музей розвивався і ставав серйозною науково-дослідною установою міжнародного рівня, яка проводила успішні виставки в Стокгольмі (1928 р.), Брюсселі (1929 р.), Берліні, Кельні та Вільнюсі (1930 р.), Парижі (1935 р., 1937 р.) [1; 51, с. 41].

Будівля маєтку Рааді, де у міжвоєнний період розміщувався Естонський національний музей, була зруйнована під час проведення Тартуської операції у період Другої світової війни. Експозиція музею переїхала в інше місце, згодом було відкрито додаткове виставкове приміщення. Але після приходу радянської влади музей, що протягом багатьох років був потужним центром досліджень естонської культури, де зберігалися цінні рукописні, книжкові та аудіоматеріали, почали знищувати. Зокрема, ті предмети, які не належали до етнографії, були розподілені по інших установах. Також відбувся поділ на дві окремі інституції – Державний етнографічний музей Естонської РСР (ENSV Riiklik Etnograafiamuuseum) і Державний літературний музей (Riiklik Kirjandusmuuseum). Державний етнографічний музей Естонської РСР відповідав виключно за збереження та дослідження матеріальної культури. Державний літературний музей займався збиранням фольклору, письмових документів і книг. Частина експонатів Естонського національного музею потрапила у спецохоронний фонд, деякі спеціалісти були звільнені і репресовані. Після смерті Сталіна становище трохи покращилося, музейні ентузіасти продовжували пошук артефактів у складних умовах. Вони транспортували їх до музею з етнографічних експедицій на велосипедах, човнах і навіть лісовозах [1; 58].

У 1958 році музей очолив О. Петерсон. Він був директором музею до 1992 року. І з 1960 року він розпочав систематичне поповнення етнографічних колекцій естонського та інших фіно-угорських народів. Завдяки його роботі фонди музею значно збільшилися. На пошуки відправлялися етнографічні експедиції, в які їздили не тільки співробітники музею, а й студенти різних споріднених вищих навчальних закладів, зокрема, художники з Інституту мистецтв, активно проводилися наукові конференції, відновилися контакти з фінськими етнографами. Матеріальну культуру фіно-угорських народів було зафіксовано й на кінострічках, загалом було зроблено більше 50 тисяч метрів кінозаписів. За понад тридцять років роботи О. Петерсона фіно-угорська колекція Естонського національного музею стала однією із найбільших у світі.

В свою чергу польова робота естонських дослідників сприяла усвідомленню місцевими жителями своєї ідентичності, адже вони активно вивчали місцевий етнос і традиційну естонську народну культуру [49]. Пошук свого коріння у другій половині ХХ століття став актуальним і модним для Естонії, але відрізнявся від попереднього періоду, адже у ХІХ столітті естонці шукали свою ідентичність у давньоестонській спадщині. У ХХ столітті вони усвідомили себе частиною потужного потоку народів уральської мовної сім'ї [1; 47].

Зі здобуттям незалежності у 1991 році в Естонії постало питання про постійне приміщення для Естонського національного музею, оскільки невеликі споруди, надані після зруйнування в часи Другої світової війни будівлі маєтку, Рааді були затісними. Також ці будівлі не відповідали концепції національної пам'яті. Ідея реконструювати старий історичний маєток Рааді як місце пам'яті, не підійшла: по-перше, руїни були значно ушкоджені, по-друге, первісні об'єми споруди не відповідали сучасним вимогам. Міністерство культури Естонії, Спілка естонських архітекторів і Естонський національний музей у 2005 році оголосили конкурс на створення нової будівлі Естонського національного музею на території маєтку Рааді. На конкурсі перемогу отримав проєкт міжнародної асоціації архітекторів – «Поле пам'яті» (робота молодих паризьких архітекторів Д. Дорелла, Л. Готме і Ц. Тане). Концепція «Поля пам'яті» полягала у тому, що на території маєтку в радянські часи була розташована військова авіабаза, а величезний парк перетинала злітна смуга. Дану спадщину травматичного минулого ввели до концепції проєкту: як з минулого досвіду виросла Естонія як незалежна європейська країна, так і з авіасмуги виринає сучасна будівля Естонського національного музею. Своє радянське минуле естонці не забувають для того, щоб не допустити його повторення у майбутньому. Як й історію незалежної міжвоєнної Естонії: музейний комплекс включає ще й парк з озером, над яким стоять величні руїни старовинного маєтку. Є сподівання, що у свій час буде фінансова можливість їх відновити. А поки що у вікнах руїн розміщені постери з ретрофотографіями. Також збереглася старовинна кам'яна вхідна брама до маєтку. Інші споруди на

території парку або відреставровані, або законсервовані, або призначені для освітніх потреб. Наприклад, невисокий курінь із дерев'яним гонтовим дахом використовується для дитячої аудиторії. Доступ до парку упродовж дня відкритий для відвідування і безкоштовний. Музейний парк доглянутий, в одному з колишніх господарських приміщень працюють мистецькі майстерні, на території розташовані артоб'єкти. В одній половині старої господарської споруди розміщується частина фондів, в іншій – мінірезиденція для гостей (музейників, науковців) і зал у середньовічному стилі з каміном. Для утримання парку використовують сучасні технології. Біля озера реконструйована національна забавка – величезна гойдалка. Наявна інструкція з її використання, є переклад англійською мовою. Поруч із гойдалкою – лава з краєвидом на пейзаж з освітленим фонтаном. На руїнах колишньої винокурні працює мініамфітеатр – камерний концертний зал просто неба, який все таки має скляний дах, поруч знаходиться естрада на велику кількість місць. Таким чином, на території музейного комплексу Естонського національного музею можна проводити відкриті камерні або масові заходи. Найбільші свята для естонців – це пісенні фестивалі просто неба. В Естонії вважають, що урочисте спільне виконання національної музики сприяє згуртуванню нації. Це продовжує ідею пастора і етнографа Я. Гурта, який вважав, що лютеранські релігійні гімни та народні пісні формують духовне і національне самоусвідомлення. Приклад естонців свідчить про важливість фольклору, національних гімнів і об'єднальної функції релігії як історичної культурної основи суспільства [1, с. 66].

Щодо сучасної споруди Естонського національного музею дослідниці Г. Андрес та О. Деревська, які особисто для поглиблення власних досліджень відвідали музей у 2017 році, відзначають, що її будівництво розпочалося у 2009 році, і вже у 2011 році нова музейна споруда відкрила свої двері для відвідувачів. Сам музей являє собою п'ятитирівневе приміщення, яке має 6 тис. кв. м виставкової площі та 28 тис. кв. м допоміжної площі, що включає фонди, кабінети співробітників, кінозали, ресторан і кафе для відвідувачів, службові

куточок та кухню-їдальню, кімнати для дітей, навчальні майстерні, реставраційні майстерні, бібліотеку, музейний магазин. У музеї в постійній експозиції у повній мірі використовуються інтерактивні технології: зали наповнені аудіосупроводом, наприклад, голосами тварин і птахів, звуками роботи з інструментами тощо. Бібліотека музею доступна для всіх. Тут є необхідна офісна техніка – комп'ютери, сканер, принтер. Більшість книг оцифровано. Також їх можна замовити у паперовому вигляді. Стелажі в приміщенні використовують більше в якості елемента декору. Наприклад, книги розставлені у вигляді літери E – логотипу Естонського національного музею. Кінозал використовують для демонстрації навчальних і документальних фільмів. Кабінети співробітників обладнані та просторі. Співробітники музею під час перерв користуються зручними службовими приміщеннями, для них діє знижка 50% на обід у кафе як один із бонусів. Також співробітники мають право на безкоштовні абонементи у спортзали або басейни. У Естонському національному музеї є велика сучасна крамниця з широким асортиментом товарів, що стилістично пов'язаний з естонською національною культурою і ремеслами. Усі ці товари можна придбати й через сайт музею в Інтернеті [1, с. 67].

Г. Андрес та О. Деревська наголошують на тому, що у Естонському національному музеї велику увагу приділено освітній функції. При музеї діють дворічні курси, де бажаючі можуть двічі на місяць у вихідні за помірну плату (100 євро на рік станом на 2017 рік) навчитися робити майже все, що пов'язане з естонським національним костюмом (вишивати, шити, плести тощо). Наприкінці двох років навчання готується костюм обраного регіону. Готові вироби урочисто презентують на сцені музею. Упродовж навчання учні працюють над курсовими роботами. Наприклад, це може бути альбом з вклеєними зразками і кроєм одягу в мінірозмірах. Також учні створюють книги-самовчителі для виготовлення народного строю, де є викрійки, стислий опис технологій, фотографії готових костюмів різних регіонів. Такі курсові роботи стають способом практичного збереження естонської нематеріальної

спадщини і засобом передачі культурних традицій, що сприяє формуванню національної ідентичності [1, с. 67].

Науковиці відмічають, що видання Естонського національного музею дуже різнопланові (серед них наявні як популярні, так і спеціалізовані наукові) – книги про народні костюми, книги рецептів народної кухні, путівники, археологічні щорічники, видання про міфологію уральських народів, про традиційні срібні прикраси, книги для дітей і про дітей, що ґрунтуються на сучасних етнографічних дослідженнях. Хоча основною сферою діяльності музею є етнографія, естонські фахівці розуміють функції свого національного музею комплексно. Левову частку експозиційної площі займає одна з двох постійних експозицій – «Зустрічі», що присвячена історії Естонії від Льодовикового періоду до сьогодення. Всі експлікації в музеї інтерактивні: за допомогою спеціального жетона, який відвідувач обирає на вході, можливо перекласти експлікацію на одну з доступних мов за вибором. На сучасних просторах виставкових площах, оформлених в екостилі за допомогою скла, каменю, дерева, експонують предмети естонського побуту. В музеї є й археологічне поховання так званої Дами з Кукрузе, рекордне за кількістю рідкісних знахідок. Рештки дослідили, сфотографували, оцифрували, зробили всі необхідні виміри та 3D-моделі й експонують у темному залі без світла (для збереження експоната) фактично в цілісному вигляді. У сусідньому залі є стіл з інтерактивною панеллю, що демонструє цікаві деталі скелета і прикрас. У разі натискання на позначки випадає та чи інша інформація, що стосується історичних, фізіологічних, технологічних аспектів поховання чи подробиць роботи археологів. 3D-реконструкція представляє можливий зовнішній вигляд жінки, прикрас і побутових речей, обґрунтовує її соціальний статус, таким чином відвідувач отримує вичерпну інформацію про поховання та деталі археологічних досліджень. В етнографічній частині виставки «Зустрічі» показані естонський народний одяг, аксесуари, прикраси, меблі. Динамічні пози манекенів імітують народний танок. Діорама за склом демонструє, як росте одна з основних культур, яку споживають естонці, – овес. У залі килимів

експонують традиційні вироби різних районів Естонії, демонструють фільм про те, як було прийнято їздити до церкви: віз, укритий килимами, підкреслював родинний соціальний статус. Предмети з фондів використовують виключно для зйомок навчальних відео для музею. Інтерактивна панель, яка є ще й артоб'єктом, пояснює види візерунків на килимах Наступна частина експозиції присвячена індустріальним часам. Якщо покрутити кермо на макеті пароплава, з труб піде дим. Червоний прапор часів революції початку ХХ ст. показує і цей складний період історії в Естонії. Одна з важливих галузей естонської економіки – морські промисли. Розділи експозиції «Люди і навколишній світ», «Моє власне місце» та «Їжа, яку ми готуємо» розповідають про різні аспекти життя естонського суспільства. Глядачі, особливо діти, дуже жваво сприймають різні інтерактивні відео, голограми [1, с. 67].

В Естонському національному музеї опікуються дитячою освітою: тут обладнано кімнату «Приклади руки» з представленням найважливіших тем, пов'язаних з історією, домом, технікою та їжею Естонії. В кімнату приводять дітей для етнографічних занять в ігровій формі. У центрі кімнати розташований стіл для дискусій та рельєфна мапа Естонії. Шафки розміщені по колу і розмальовані коміксами про різні історичні періоди всього світу. Цікавим є те, що дверцята шафок відчиняються, а за ними є якийсь етнографічний предмет. Малюнки і предмети подано хронологічно, тож тут можна вивчати історичні події і речі. У кімнаті представлені макети естонського житла різних періодів з відповідним начинням, яке можна детально роздивитися і навіть доторкнутися. Навіть макет панельного будинку радянських часів тут теж є експонатом. У постійній експозиції «Відлуння Уралу» представлена інформація про культуру, світогляд, мови, гени та сучасний стан фіно-угорських народів, які населяють північ Євразії від Скандинавії на заході до Приоб'я на сході й до низов'їв Дунаю на півдні. Коридором «тече» ріка часу, на стінах з одного боку представлені зображення фіно-угорських жінок у традиційних костюмах, з іншого боку – чоловіків. Як відомо, естонці за походженням є одним із народів уральської мовної родини. Тільки три народи цієї родини мають свою

державність (угорці, фіни, естонці). Інші – під загрозою розчинення у «великій родині русскіх». У холі розташована інтерактивна панель, де можна вибрати, яке слово ти хочеш почути різними уральськими мовами. Таким чином музей навчає походження мови та популяризує її. На стіну проєктується світлове дерево мов, на якому по черзі виростають листочки (різні мови). Представлена карта, на якій видно, де саме живе народ, який розмовляє цією мовою, можна на вибір послухати, як звучать кілька базових слів різними уральськими мовами. Концепція експозиції «Відлуння Уралу» – інтерпретація фіно-угорських культур через повсякденне. В експозиції представлено приблизно 1/10 частину всієї тематичної колекції – традиційні споруди, побутові речі тощо. Ще один відділ Естонського національного музею – це галерея сучасного мистецтва. Тут можна побачити скульптури-шаржі відомого колекціонера живопису; актора, що озвучував платівки з дитячими казками; культурної діячки, яка була категорично проти проєкту нової будівлі музею та навіть організувала гучну кампанію в пресі; режисера, котрий започаткував міську моду на естонські острівні светри. Експонуються сучасні портрети, й серед них є відомий естонський співак Тиніс Мягі [1, с. 67-68].

Також Г. Андрес та О. Деревська звернули увагу на те, що у відділі змінних виставок щорічно проводиться одна тимчасова виставка. Наприклад, у 2017 році тут проходила найбільша в історії виставка естонського національного одягу. На ній було представлено більше 150 повних комплектів національних костюмів за сезонами весна, літо, осінь, зима. Також фонди музею частково демонструють відвідувачам у спеціальній залі експозиції, отже в Естонському національному музеї втілюється принцип системи відкритого зберігання. Відвідувачам пояснюють, що таке музейні фонди, як там зберігають артефакти. Через скляну підлогу бажаючі мають змогу з ними ознайомитися. Музей обладнано сучасними стелажми з автоматичними розсувними системами, та від класичного обладнання не тут відмовляються, адже це додаткове місце для зберігання експонатів. Робочі місця зберігачів розташовані безпосередньо у фондах. Більшість експонатів у фондах запаковані. Хоча деякі

музейні предмети можуть зберігатися на відкритих стелажах, наприклад, дерев'яні і шкіряні вироби, стара документація. В Естонському національному музеї обладнані різні види реставраційних майстерень. Тут діють майстерня для всіх видів мокрих робіт із ванною для миття килимів, майстерня по металу, майстерня по дереву, майстерня з реставрації текстилю тощо. Спеціалісти-реставратори Естонського національного музею регулярно представляють результати своєї роботи на міжнародних наукових конференціях, які відвідують й українські реставратори.

Важливим у роботі музею є те, що основним пріоритетом естонського музейництва є діджиталізація фондів, яку тут активно впроваджують у практику. У 2023 році заплановано оцифрувати третину державних музейних фондів. Кожен зберігач зобов'язаний створити 10 електронних паспортів на день – внести дані до загальної системи інформації з паперових карток і завантажити підготовлені фотографії. Професійні світлини експонатів роблять фотолабораторії у складі музеїв або незалежні фотографи в межах грантових проєктів. Електронні паспорти експонатів зі всіх музеїв країни об'єднують у єдиний Публічний портал Естонії з відкритим доступом. Можна задати пошук за специфічною назвою експонатів, і всі експонати, що мають задані слова в назві, будуть видані системою. Приміром, задавши пошук за контекстним словом «Україна», можна знайти такі експонати, як 50 українських карбованців часів Визвольних змагань, емблему українського підрозділу в армії Канади чи значок річкового флоту УРСР [1, с. 68].

Г. Андрес та О. Деревська відзначають зростання відвідуваності Естонського національного музею після відкриття нової споруди: до 2016 року річна кількість відвідувань становила близько 50 тисяч осіб, а з жовтня до кінця 2016 року кількість відвідувань була вже 100 тисяч. У 2017 р. кількість відвідувань досягла рекордних 268 тисяч, що можна пояснити тим, що тривав перший рік після відкриття нової споруди. У 2018-2019 роках відвідуваність дещо впала, це було очікувано, і склала 200 тисяч у 2018 році і 170 тисяч у 2019 році. Хоча у 2018 році Естонія святкувала своє 100-річчя, відповідно внутрішні

і зовнішні туристи відвідували Естонський національний музей, а 2019 рік був ювілейний – відмічали 150-річчя найпопулярнішого в Естонії Свята пісні. Навіть роки під час епідемії COVID-19 (2020 і 2021) відзначилися стабільною відвідуваністю, що становила по 100 тисяч відвідувачів на рік. У 2022 році знову відбулося зростання – Естонський національний музей відвідали 180 тисяч. Як правило музей естонці відвідують цілими родинами, а частка іноземних туристів становить близько 25%. Отже в Естонії вдалося створити нову концепцію музею, де використання передових сучасних технологій разом із продуманою роботою з різновіковими групами відвідувачів та забезпеченням їхнього комфорту сприяють зростанню відвідуваності музейної інституції. Вивчивши досвід Естонського національного музею, українським музейникам варто звернутися до розробки глибоких змістовних концепцій для представлення культурної спадщини української нації, адже ми живемо у часи докорінної зміни парадигми і перегляду нашого колоніального минулого [1, с. 68-69].

Тож приклад Естонського національного музею варто наслідувати українським музеям, прагнучи збереження нашої історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності.

Висновки до Розділу 2

У вивченні, збереженні і використанні історико-культурної спадщини у контексті формування національної ідентичності розглянуто роль музеїв, як інституції, що володіє у цій сфері могутнім потенціалом. В музеях не тільки зберігаються артефакти, поступово музеї оволоділи здатністю змінити українське суспільство у різних аспектах, адже їх діяльність впливає на освіту, туризм, соціальний розвиток і самосвідомість людей.

У сучасному суспільстві музеї, будучи місцем формування національної ідентичності, сприяють збереженню культурної спадщини, створюють оптимальні умови для культурної ідентифікації, розвитку освіти, соціальної

сфери та інновацій. Для вивчення, зберігання і популяризації історико-культурної спадщини сучасний музей як інституція пам'яті активно працює з цифровими технологіями. Українські фахівці зі збереження історико-культурної спадщини активно переймають досвід з вивчення і практичного використання культурних практик сусідніх країн, які пережили період російської окупації і колонізації, зокрема Естонії.

Маючи широке коло спілкування, спираючись на накопичений досвід, стаючи місцем, де постійно відбувається взаємодія культурної спадщини та історичної пам'яті української нації, музей має вирішити нагальне питання подолання негативних постколоніальних впливів і пошуків частково втраченої українцями культурної ідентичності.

Оскільки питання ствердження національної ідентичності, відновлення значення української культурної спадщини, вивчення та підтримання її належного стану на сучасному європейському рівні є одним із найважливіших для подальшого розвитку української нації, яка прагне стати частиною європейського культурного простору, приклад Естонського національного музею варто наслідувати, прагнучи збереження української історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності.

РОЗДІЛ 3.

ЗАХИСТ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ЯК КЛЮЧОВОЇ СКЛАДОВОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННИХ ДІЙ І ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

3.1. Українська історико-культурна спадщина як складова національної безпеки під час російської агресії

Оскільки російська агресія є екзистенційною загрозою українському народу, державна політика саме у сфері культурної спадщини на думку українських дослідників В. Бакальчука, Ю. Каплан, О. Литвиненка, О. Михайлової, В. Потапенка, Ю. Тищенко має стати важливим чинником забезпечення національної безпеки України. У підготовленій ними у 2023 році аналітичній доповіді «Культурна спадщина та національна безпека» зазначається, що культурна спадщина набуває ключового значення для створення матеріального і нематеріального культурного та ціннісного підґрунтя для єдності українського суспільства, посилення української громадянської ідентичності, дальшого розвитку України як цілісної та демократичної держави, згуртованості українського народу [23]. Масові звірства Росії в Україні мають тісний зв'язок зі знищенням культурної спадщини українського народу: за оцінкою J. Paul Getty Trust атаки російської сторони на історико-культурну спадщину України є кроком до «культурної чистки», а отже у даному випадку наявний «воєнний злочин у вигляді знищення культурної спадщини», що стає «ще однією причиною протистояти російській реколонізації» [48].

Розглянуті в аналітичній доповіді документи ЄС і НАТО, а також позиція Міжнародного кримінального суду визначають культурну спадщину як один з важливих чинників збереження і зміцнення ідентичності, єдності будь-якої держави та європейської спільноти загалом. Тож знищення культурної спадщини під час війни виходить за межі винятково воєнного злочину, оскільки руйнування, викрадення та інші форми знищення історико-культурної

спадщини є способами обґрунтування агресії, зазіхань на територіальну цілісність, геноциду, створення умов для внутрішніх суспільних конфліктів або посилення вже наявних. Оскільки поняття історико-культурної спадщини охоплює питання збереження історичної пам'яті та формування національної ідентичності і території, у даному контексті важливим елементом є увага до захисту нематеріальної культурної спадщини, а саме мови, релігії, самобутності, традицій, цінностей, творчості і культурно-історичних засад згуртованості спільноти. Збереження нематеріальної культурної спадщини України в умовах російської агресії дозволяє задокументувати окремі воєнні злочини і у майбутньому притягти РФ до відповідальності за факт агресії на територію України [23].

Починаючи з 2014 року на тимчасово окупованих територіях України російська влада задля руйнації засад української ідентичності населення цих територій постійно впроваджує системні заходи для знищення матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Зокрема, там здійснюються заходи з викорінення української мови не тільки з побутового обігу, а й з медіа, освіти і науки. Російський агресор системно знищує спільну для українського суспільства національну історичну пам'ять, вилучає книги, забороняє будь-які джерела інформації, що декларують україноорієнтований або альтернативний діючій російській владі погляд на історію, державу і спільність українства [23].

Тож збереження матеріальної і нематеріальної історико-культурної спадщини українського народу має стати важливим складником опору збройній агресії РФ проти України, а у майбутньому сприяти притягненню росії до відповідальності за знищення українського культурного надбання та історико-культурних цінностей. Важливого значення нині набуває оновлення підходів до формування та реалізації державної політики охорони культурної спадщини, що має відповідати викликам, які постали перед Україною в умовах російської агресії, а також євроінтеграційному курсу нашої держави та набуття статусу кандидата до членства в ЄС. Все вищезазначене передбачає вдосконалення національного законодавства щодо захисту культурної спадщини України,

закріплення беззаперечного значення культурної спадщини українського народу для збереження національної ідентичності, забезпечення стійкості та потенціалу повоєнного відновлення України. На думку авторів аналітичної доповіді щодо значення культурної спадщини у забезпеченні національної безпеки країни питання охорони культурної спадщини потребує імплементації на національному рівні норм міжнародного права та підходів до управління культурної спадщини, її ревіталізації та позбавлення від залишків російського домінування в культурно-символічному просторі України, зокрема на деокупованих територіях. Отже, Україна спільно зі своїми міжнародними партнерами має докласти всіх зусиль для притягнення винних за знищення культурної спадщини українського народу до відповідальності, а також до виплати відшкодування за збитки, завдані у цій сфері [23, с. 5].

Стосовно захисту історико-культурних цінностей варто відмітити, що Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 р. визначає «культурні цінності» незалежно від походження чи власності як:

1) рухоме чи нерухоме майно, яке має велике значення для культурної спадщини кожного народу. До них відносяться пам'ятки архітектури, мистецтва чи історії (релігійні або світські); археологічні пам'ятки; групи будівель, які в цілому становлять історичний або художній інтерес; твори мистецтва; рукописи, книги та інші предмети, що становлять художній, історичний або археологічний інтерес; наукові колекції та важливі колекції книг чи архіви або відтворення майна, визначеного вище;

2) будівлі, головним і фактичним призначенням яких є збереження або демонстрація рухомих культурних цінностей (музеї, бібліотеки та архівні сховища, а також притулки, призначені для укриття рухомих культурних цінностей у разі збройного конфлікту);

3) центри, що містять велику кількість культурних цінностей, визначених вище, «центри, що містять пам'ятки» [46].

За оцінкою J. Paul Getty Trust розбіжності щодо збереження культурної спадщини відображають історичний контекст, у якому було розроблено такі документи і панівну політичну логіку того часу, оскільки Конвенція 1954 року була спрямована на встановлення певного захисту об'єктів культурної спадщини та артефактів у зонах воєнних дій на благо всього людства. Та до 1970 року постколоніальна чутливість і супутні націоналістичні настрої зробили більший акцент на політиці захисту культурних артефактів, що залишилися на території нових незалежних держав як власність держави [63].

Наступна Конвенція ЮНЕСКО 1972 року вже оперує поняттям «культурна спадщина», визначаючи об'єкти, які мають універсальне значення для всього людства, упроваджуючи «перелік об'єктів світової культурної спадщини». Зокрема, у Конвенції про охорону Світової культурної і природної спадщини під «культурною спадщиною» розуміють:

- пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури й живопису;
- елементи та структури археологічного характеру; написи, печери та групи елементів, що мають видатну універсальну цінність з погляду історії, мистецтва чи науки;
- ансамблі: групи ізольованих чи об'єднаних будівель, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких є видатною універсальною цінністю з погляду історії, мистецтва чи науки;
- визначні місця: твори людини або спільні витвори людини й природи, а також зони (до прикладу, археологічні визначні місця), що є універсальною цінністю з погляду історії, естетики, етнології чи антропології.

Поряд із цим у міжнародних правових документах зафіксовано, що нематеріальна спадщина так само заслуговує на охорону, оскільки знищення або руйнування будь-якої культури завдає шкоди здоров'ю суспільства та ускладнює «перегортання сторінки» після збройних конфліктів і розбудову миру [19].

У листопаді 2015 року 38-ма Генеральна конференція ЮНЕСКО ухвалила Стратегію посилення дій Організації щодо захисту культури та сприяння

культурному плюралізму в разі збройного конфлікту Стратегію було ухвалено у відповідь на збільшення навмисних нападів на культурну спадщину, використання практик навмисного та систематичного знищення культури як зброї у війні з метою дестабілізації населення та завдання шкоди осердю суспільства в довгостроковій перспективі [55].

Також культурну спадщину дедалі активніше розглядають у майбутній перспективі крізь призму досягнення цілей сталого розвитку ООН до 2030 року. Зокрема, у новій політиці ЮНЕСКО щодо інтеграції культурної спадщини в досягнення цілей сталого розвитку відзначено такі підходи як:

- популяризація культури через спадщину й творчість як ключовий фактор сталого розвитку; визнання цінності створення інклюзивних, безпечних, стійких і сталих міст у контексті збереження природної та культурної спадщини;

- відновлення та повернення викрадених активів, протидія незаконному обігу культурних цінностей;

- сприяння постанню справедливих, мирних та інклюзивних суспільств, які визнають цінність знань, спадщини та різноманітності [60].

За оцінкою ЮНЕСКО поняття «сталість» у Порядку денному сталого розвитку на період до 2030 року, повторює концепцію «живої спадщини» в Конвенції 2003 року про охорону нематеріальної культурної спадщини, що передається від покоління до покоління. В свою чергу жива спадщина є джерелом стійкості громади, яка у майбутньому може бути рушієм сталого розвитку [57].

У вересні 2022 року на Всесвітній конференції ЮНЕСКО з питань культурної політики та сталого розвитку 150 країн ухвалили Декларацію Мондіакульту, підтверджуючи дедалі більші «загрози для культури та її використання для цілей, які можуть піддати її знищенню або пошкодженню під час збройних конфліктів, що призводить до навмисного або супутнього знищення культурної спадщини, незаконного обігу культурних цінностей, порушення прав людини та культурних прав, у тому числі через дискримінацію,

підрив живої культурної практики та посилення вразливості учасників культури, установ, місць і ринків» [61].

Можна припустити, що одним із важелів впливу на ухвалення Декларації Мондіакульту, стало питання знищення культурної спадщини як наслідок російської агресії проти України, яке 16 липня 2022 року розглядалось на засіданні Ради Безпеки ООН за формулою Аррії. У рамках засідання українська сторона відзначила, що навмисні атаки на культурну спадщину України є намаганням росії стерти українську ідентичність, а культурна спадщина всієї країни (як матеріальна, так і нематеріальна) нині перебуває під ударом [29].

Варто підкреслити, що ще за радянських часів культурна спадщина українського народу зазнала невиправних збитків, адже змінювалось цільове призначення та знищувались численні культові споруди, зокрема православні храми, костьоли, синагоги, мечеті, караїмські кенаси. Також на територію РСФСР вивозили рухомі культурні цінності, археологічні знахідки. На території України знищували історичну пам'ять, традиції і мову, а наш культурний простір маркували символами нової радянської ідентичності. Та й нині знищення історико-культурної спадщини українського народу є однією з головних цілей війни РФ проти України. Отже, формування державної політики у сфері історико-культурної спадщини України має велике значення для забезпечення національної безпеки, оскільки культурний вимір в російській агресії проти України посідає центральне місце, адже ворог керується так званим «захистом російськомовного населення». Зокрема, наратив щодо «історичної належності Криму» Росія вже використала у 2014 році для виправдання окупації частин Донецької і Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополь. Заперечення російською стороною права українського народу на історичну спадщину та культурну самобутність супроводжує й повномасштабне вторгнення в Україну. За оцінкою НАТО маніпулювання культурною спадщиною є частиною російської стратегії встановлення історичної, культурної та релігійної гегемонії над українським народом. Все це лежить в основі цілей російської зовнішньої політики та

свідомо розігрується разом з іншими звичайними та нетрадиційними засобами примусу, домінування й дестабілізації [52].

За оцінками аналітиків в Україні на тимчасово окупованих територіях з 2014 року і у зоні бойових дій станом на 2023 рік зафіксовано наступні втрати матеріальної культурної спадщини:

1) На тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей на початок 2014 року до Державного реєстру нерухомих пам'яток України було внесено: у Донецькій області – 88 об'єктів (75 об'єктів історії та 4 об'єкта монументального мистецтва); у Луганській області – 497 об'єктів (у тому числі 403 об'єкта історії та 28 об'єктів монументального мистецтва). На даних тимчасово окупованих територіях розташовано 49 державних музеїв, у тому числі найбільші музеї регіону зі значною частиною Музейного фонду України.

2) У тимчасово окупованій Автономній Республіці Крим до окупації діяли 34 музейні установи, підпорядковані Міністерству культури України. В установах знаходилось 917 477 предметів, що входили до державної частини Музейного фонду України. У Севастополі – 5 музейних установ з 320 163 предметами, що також входили до державної частини Музейного фонду України. На півострові розташовано 3800 нерухомих пам'яток культури, зокрема один з українських об'єктів, унесених до списку Світової спадщини ЮНЕСКО (World Heritage List) – місто Херсонес Таврійський та його хора. Низку об'єктів унесено до попередніх списків, зокрема Бахчисарайський палац кримських ханів і Чуфут-Кале, комплекс пам'яток Судакської фортеці VI–XVI століття, Кримська астрофізична обсерваторія, пости та укріплення на торгових шляхах генуезців від Чорного до Середземного моря, культурний ландшафт «печерних міст» Кримської Готії (Мангуп-Кале та Ескі-Кермен).

3) Культурні цінності в зоні активних бойових дій. За даними Українського культурного фонду на 25 лютого 2023 року ушкоджень зазнали 1322 об'єкти культурної інфраструктури, зокрема 569 старовинних будівель, 69 музеїв, 305 релігійних споруд. З них більш ніж третину, а саме 505 об'єктів, було цілковито зруйновано. Найбільших втрат і збитків зазнала культурна

інфраструктура в Донецькій, Харківській, Київській, Херсонській, Миколаївській і Луганській областях. На лютий 2023 року щонайменше 2148 закладів культури та релігії зазнали пошкоджень унаслідок повномасштабного вторгнення, серед яких 703 будинків і палаців культури, 348 релігійних споруд, 82 музеї і 22 театри. За даними експертів проєкту KSE Institute «Росія заплатить», загальна сума збитків закладів сфер культури та релігії становить понад 1,5 млрд доларів США [23, с. 25].

Також з окупованих після 24 лютого 2022 року територій України відбувається вивезення рухомих культурних цінностей з музейних фондів України до РФ. Протягом 2022-2023 років російські окупаційні сили викрали артефакти з майже 40 українських музеїв. Зокрема, під виглядом «евакуації» культурних цінностей із зони бойових дій росія вивезла та незаконно привласнила низку музейних колекцій:

- у Маріуполі з музеїв викрали та вивезли понад 2 тисячі експонатів. Серед найцінніших предметів були старовинні ікони, унікальний рукописний сувій Тори, 200-річна Біблія та понад 200 медалей. Також вивезено колекцію фонду Художнього музею імені Архипа Куїнджі, а саму будівлю музею зруйновано 21 березня 2022 року;

- з Мелітополя вивезли зібрання музейного фонду краєзнавчого музею, який містив колекцію скіфського золота з розкопок Мелітопольського кургану;

- з Херсона вивезено колекцію фондів краєзнавчого музею, у яких зберігались артефакти скіфського і давньогрецького періодів, а також твори XVII–XX століття. З понад 13 тисяч експонатів 80 % було викрадено. Деякі викрадені картини з художнього музею помічено в Сімферополі.

- внаслідок підриву Каховської ГЕС, яку здійснила російська сторона 6 червня 2023 року, понівечено або назавжди знищено 10 бібліотек та п'ять музеїв Херсонщини. Значна частина з цих об'єктів розташовані на тимчасово окупованій території.

Також з часу захоплення Кримського півострова було розгорнуто масштабні археологічні розкопки, у межах яких триває знищення

археологічного пласта України, мародерство та розкрадання українських культурних цінностей. Так, у межах зведення «Нового Херсонесу», у безпосередній близькості до об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО, російська сторона з 2021 року провела так звані «рятувальні археологічні розкопки» площею у 86,5 тис. м² і задекларувала виявлення 3,5 млн артефактів та сотні об'єктів різних епох. Багато археологічних артефактів було знищено в процесі розкопок, адже роботи вели в прискореному темпі з використанням важкої будівельної техніки. Під час війни зросли ризики незаконного обігу на міжнародному чорному ринку культурних цінностей з тимчасово окупованих територій України. Окрему небезпеку становить те, що злочинна торгівля може стати джерелом збагачення представників окупаційної влади. Наразі можливості протидії цій загрозі обмежені через складність ідентифікації, доведення та притягнення до відповідальності за незаконне розкрадання українських культурних цінностей [23, с. 27].

Намагання знищити різні прояви української нематеріальної культурної спадщини росією на території України є грубим порушенням Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини. За оцінкою експертів ООН спробою стерти українську ідентичність є напади РФ на українські культурні символи та культурні ресурси [59].

Зокрема для знищення історичної пам'яті та культурного надбання України проводяться:

- руйнування сховищ української літератури, музеїв та історичних архівів. З публічних бібліотек міст і селищ на тимчасово окупованих територіях України окупаційна влада вилучила і знищила книги з історії України та української літератури, занесла їх до категорії «екстремістської» літератури. Застосовано такі практики й до шкільних посібників з історії та важливих творів для кримськотатарського народу;

- тотальна русифікація всіх сфер життя, що є наступом на нематеріальну спадщину української нації та людства. Русифікація та мілітаризація дітей на тимчасово окупованих територіях України ставить собі за мету викоринити

українську ментальність, спадкову передачу і відтворення української ідентичності.

- обмін знаннями як одна зі сфер нематеріальної культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях України перебуває під загрозою зникнення. Навмисне знищення українських книг, творів української літератури та історії вплинуло на саму здатність українців на тимчасово непідконтрольних землях користуватися нематеріальною культурною спадщиною і створило загрозу формуванню обізнаності щодо важливості такої спадщини та її охорони.

На тимчасово окупованих територіях України проведення окупаційною владою ідеологічних репресій і суворої цензури в культурній, медійній та освітній сферах виявляється у таких діях, як:

1) поширення російських наративів, спрямованих на демонізацію та приниження української культури та ідентичності, російськими офіційним особами та представниками російської влади на тимчасово окупованих територіях України;

2) переслідування та затримання представників української освітньої сфери за відмову впроваджувати російську навчальну програму, а також вербування російських освітян для роботи на тимчасово окупованих територіях України;

3) переслідування проукраїнських активістів (погрози, арешти, вбивства), зокрема з кримськотатарської спільноти, які виступають проти окупації та політики викорінення ідентичності мови та культури;

4) знищення культурних релігійних практик, закриття релігійних установ або переслідування релігійних лідерів, які здійснюються на тимчасово окупованих територіях України, становить загрозу для нематеріальної культурної спадщини України та має негативний вплив на місцеве населення.

Також відбувається експлуатація об'єктів культурної спадщини на тимчасово окупованих територіях України для російської пропаганди і витіснення української ідентичності. Зокрема, на об'єкті Світової спадщини ЮНЕСКО, яке перебуває на тимчасово окупованих територіях України, РФ

реалізує проєкт російського президента «Новий Херсонес». Він передбачає експлуатацію самого об'єкта для проведення ідеологічної та культурної пропаганди, руйнування його археологічного пласта й масштабну забудову – зведення на об'єкті культурної спадщини музею «Росія – Моя історія», музею історії Криму та Новоросії, музею античності та Візантії, паломницьких центрів та культових об'єктів РПЦ (церковної структури, яка є опорою агресивної політики РФ). Це свідчить про те, що істориком-культурна спадщина на тимчасово окупованій території АР Крим є засобом незаконного збагачення представників окупаційної влади шляхом розкрадання культурних цінностей та проведення так званих протиаварійних, ремонтних та реставраційних робіт на об'єктах культурної спадщини України. Некваліфіковані роботи на таких об'єктах призводять до їх пошкодження та втрати автентичного вигляду. Тож дестабілізація культурного життя в країні ускладнює системне відтворення української культури та доступ населення до культурної спадщини України. Російська агресія зумовила масштабне переміщення людей, ускладнення культурної діяльності в суспільстві, руйнування усталених зв'язків. Значними є втрати людського потенціалу охорони культурної спадщини (працівники культури і митці), зокрема під час спроб захистити культурні цінності. А ті працівники охорони культурної спадщини, що залишились на тимчасово окупованій території, постійно перебувають під тиском психологічного та фізичного насильства [23, с. 27-29].

Спротив українців російській агресії і спробам ворога зазіхнути на ідентичність і територіальну цілісність України безперечно формує розуміння того, що культурна спадщина є складником національної безпеки. У Верховній Раді України розглядають зміни до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті [34]. Зокрема Проєкт закону пропонує доповнити частину третю ст. 3 таким пунктом: «4) збереження культурної спадщини України та національної пам'яті українського народу як головних елементів формування його ідентичності, консолідації й розвитку української нації». Прийняття

законопроекту сприятиме гармонізації підходів до охорони культурної спадщини в межах європейської та євроатлантичної інтеграції України. Отже, національне законодавство щодо захисту культурної спадщини також потребує зміни концептуальних підходів відповідно до європейської та євроатлантичної перспектив України, а також загроз українській ідентичності в умовах російської агресії [23, с. 30].

У контексті збереження української національної та громадянської ідентичності у 2023 році було схвалено «Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони [32]. Також на розв'язання питання утвердження української національної та громадянської ідентичності спрямовано Концепцію Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року, розроблену у 2024 році [37].

У проблематиці, на розв'язання якої націлено дану соціальну програму, зазначається, що досвід боротьби за державність і територіальну цілісність, який сьогодні проживає Україна, є унікальним, а тому адаптація міжнародних практик для розв'язання існуючих проблем є неможливою. При цьому питання формування української національної та громадянської ідентичності не може піддаватися впливу з боку міжнародних партнерів, а отже, є об'єктом державної підтримки та регулювання. Суттєвий вплив на соціально-економічну ситуацію в державі, а відповідно і на формування національної свідомості в цілому та її регіонах протягом останніх років чинять такі виклики і загрози, як збройна агресія держави-окупанта проти України, тимчасова окупація частини території України, демографічна криза, епідемічна ситуація, проблеми у сферах освіти, науки, культури, відсутність єдиної системи національно-патріотичного

виховання в регіонах. Зазначені виклики і загрози здійснюють деструктивний вплив на процес досягнення єдності в українському суспільстві, розвиток свідомого демократичного суспільства та провокують суперечності соціокультурного, регіонального характеру. Наслідком стає наявність у суспільній свідомості розбіжностей про історичне минуле нації, що створює підґрунтя для просування несумісних із незалежністю держави місцевих ідентичностей та мовних конфліктів [37].

В аналізі причин такого явища зазначається, що у рамках ідеологічної концепції «руського міра» серед українського населення пропагувався наратив про «нерозривну єдність» з Москвою, спільну історію, російську мову, культуру та православну віру. Так, наприклад, у 2021 році лише 72,1% молоді пишалися тим, що вони є українцями. Взагалі, 33,8% населення у східному та 34% населення у південному регіонах України відносили себе до громадян колишнього СРСР за даними соціологічного дослідження щодо розвитку сфери національно-патріотичного виховання та стану сформованості громадянської ідентичності населення України, проведеного у 2021 році. За результатами соціологічного моніторингу «Українське суспільство» проведеного Інститутом соціології Національної академії наук у 2023 році показник громадянської ідентичності підвищився фактично до свого рівноважного максимуму (орієнтовно це 75-80%) і закріпився на ньому. Також варто відмітити, що за даними досліджень європейцями себе частіше вважає молодь, а «радянською людиною» – старші люди. У південному та східному регіонах України негативна оцінка розпаду СРСР переважала. Тож результати проведених соціологічних опитувань переконують, що проблема ідентифікації населення себе українцями, зокрема за регіональним зрізом, існує, а її розв'язання потребує перманентних комплексних дій, спрямованих на довгостроковий результат щодо досягнення єдності в українському суспільстві шляхом подолання суперечностей соціокультурного, мовного, регіонального характеру на основі європейського та євроатлантичного курсу, консолідації суспільства навколо суспільно-державних (національних) цінностей. Тож існує нагальна

потреба у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на подолання постколоніальних та посттоталітарних деструктивних наслідків у свідомості населення України [37].

Також у Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року наголошується на тому, що існує стійка тенденція до ідентифікації себе як громадянина через мову, яка обумовлює нагальність створення цілісного українськомовного простору, зокрема шляхом створення нового цифрового та культурного українськомовного продукту для різних вікових категорій та цільових груп [37]. І це можливе через осучаснення засобів збереження, вивчення і популяризації української історико-культурної спадщини під час війни.

Отже, українська історико-культурна спадщина стає складовою національної безпеки під час російської агресії, на життя кожної людини безпосередньо впливає відчуття приналежності до української нації як самобутньої спільноти. Наразі українці об'єднані назвою нашої держави, символами, історичною пам'яттю, суспільно-державними, національними та історико-культурними цінностями, зокрема українською мовою і народними традиціями. Тож важливим завданням у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності є збереження і поширення інформації про досягнення українців та їх внесок у скарбницю світової цивілізації, зокрема у сфері культури і мистецтва, де важливе місце має бути відведено саме історико-культурній спадщині як матеріальній, так і духовній [32].

3.2. Вплив діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення

Загальновідомо, що історико-культурна спадщина, будучи унікальною складовою культури кожного регіону України, є невід'ємною частиною

української історії та національної пам'яті. Також не можна не погодитися із тим, що в умовах війни неможливо повністю захистити нерухомі об'єкти історико-культурної спадщини, хоча вони мають охоронний статус і щодо них діють норми міжнародного права. Тож на думку низки українських науковців, зокрема О. Біррової і Т. Горбула, єдиний спосіб збереження та популяризації історико-культурної спадщини – це переведення її у цифровий формат.

Як зазначає О. Біррова, за допомогою переведення історико-культурної спадщини у цифровий формат можна зберегти оригінальний вигляд пам'ятки для її подальшої реставрації, якщо вона постраждає внаслідок воєнних дій, а також популяризувати історико-культурну спадщину у нинішніх умовах, оскільки через повномасштабні воєнні дії робота музеїв на території активних бойових дій і на деокупованих територіях є неможливою, адже більшість музейних закладів або знищена, або розкрадена. Тож єдиною можливістю продовження роботи та популяризації музею може стати саме віртуальна платформа. І музеї мають активно переходити до віртуальної комунікації, створювати нові експозиції з використанням новітніх технологій, щоб відповідати світовим стандартам [3, с. 91].

У свою чергу культуролог Т. Горбул вважає, що «цифрова євроінтеграція України є невід'ємною частиною стратегічного напрямку розвитку та самоідентифікації країни в умовах глобалізації та цифрових технологій. Це включає в себе використання цифрових інновацій для збереження історичної, культурної спадщини та наукового надбання в цифровому середовищі, а також організацію доступу до оцифрованого контенту через технології оцифрування. Культурна спадщина збирається століттями, а сучасна культура складається з її основ. Між минулим та майбутнім існує нерозривний зв'язок, який не повинен порушуватися. Діджиталізація культурної спадщини – один із способів передачі його від одного покоління до іншого. Електронне середовище дозволяє зберігати культурні цінності, транслювати їх у просторі та в часі [10, с. 144]».

Також він зазначає, що процеси входження України в європейський простір, як політичний, так економічний і культурний, починаючи з 2014 року зумовили активний опір та спровокували збройну агресію з боку російської федерації. Все це призвело як до тимчасової окупації території України, так і до руйнації та втрат об'єктів культурної спадщини. З повномасштабним вторгненням росії у 2022 році гостро постали такі питання у сфері культурної політики, захисту і збереження культурних цінностей як вироблення законодавчих механізмів на національному і міжнародному рівні щодо відновлення прав власності на культурні цінності у випадку їх незаконного присвоєння, оцінювання вартості завданих збитків і того відновлення культурних цінностей, що може бути вже на нинішньому етапі, в також у період повоєнної відбудови, яку вже розглядають у прогнозах і стратегіях розвитку української культури. Отже наявна суспільно-політична ситуація змінила державні механізми збереження культурної спадщини, оскільки перед українським законодавством постали нові виклики у зв'язку з тим, що ворогом були зруйновані храми, музеї і пам'ятки архітектури. Окрім того знищувались і носії культури. Та вже починаючи з 2014 року відбувалося незаконне привласнення росією об'єктів культурної спадщини України під час окупації Кримської Автономної Республіки і частини Донецької та Луганської областей. На даних територіях знаходилась значна кількість історико-культурних пам'яток, проблема охорони яких активно обговорювалась як українськими вченими, так і громадськими активістами. Наприклад, доповідь ЮНЕСКО «Про спостереження за ситуацією в Автономній Республіці Крим для 212-й сесії Виконавчої ради організації» від 10 вересня 2021 р. засвідчила, що «кримські артефакти перевозяться до росії без необхідних заходів збереження та дозволів України, як того вимагає міжнародне право – для демонстрації на виставках, присвячених культурній спадщині росії; знахідки, виявлені внаслідок численних несанкціонованих археологічних розкопок, часто незаконно вивозяться до росії або потрапляють на чорний ринок [36, с. 161]».

За декілька тижнів до початку повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року Державна архівна служба вперше представила в Україні програму оцифрування архівних інформаційних ресурсів на середньостроковий період «Програма оцифрування архівних інформаційних ресурсів на 2022–2025 роки». Серед того переліку архівів, які мали бути оцифрованими в межах даної програми, був зазначений також і Херсонський обласний архів. Він був розграбований російськими військами вже за два тижні від початку повномасштабного вторгнення [12, с. 82].

До повномасштабної війни у 2022 році як українське суспільство так і фахівці, що працювали у сфері охорони культурної спадщини, не були підготовлені. Але вже 9 березня 2022 року було створено окремий ресурс culturecrimes.mkir.gov.ua. На ньому велося документування воєнних злочинів російської армії, скоєних проти людяності та об'єктів культурної спадщини. За тиждень на даному ресурсі були оприлюднені докази (фото і відео) про пошкодження 28 споруд духовного значення у щонайменше шести областях України, зокрема у Донецькій, Житомирській, Київській, Луганській, Харківській та Чернігівській [25, с. 158]. Також 10 березня 2022 року було створено Штаб порятунку культурної спадщини України (Heritage Emergency Response Initiative) як оборонну ініціативу, що мала на меті порятунк української культурної та історичної спадщини, яка через війну цілеспрямовано зазнавала уражень та знищення. У майбутньому діяльність Штабу мала б полягати у допомозі в відновленні історико-культурної спадщини, а також у координації дій між органами влади, музейними закладами, культурними інституціями, недержавними і міжнародними організаціями задля порятунку і відновлення культурної спадщини. Згодом у лютому 2023 року було проведено Міжнародний форум з безпеки культурної спадщини «Війна в Україні: битва за культуру», що став неформальною платформою, де обґрунтовувалася необхідність формування Національної доктрини із захисту культурної спадщини, яка стала б стратегічним документом щодо врахування українського

та світового досвіду реагування на надзвичайні ситуації, коли культурна спадщина потребує особливого захисту та збереження [43, с. 53].

Також у червні 2022 року у Києві відбувся брифінг на тему: «Діджиталізація національної спадщини та цифрові культурні проєкти під час війни в Україні», де на розгляд громадянського суспільства були представлені ключові проблемні питання у сфері збереження культурної спадщини. Адже на той час особливого значення набуло питання відновлення понад 380 пам'яток архітектури, археології, релігії та історії України. Для цього був створений проєкт «Culturecrimes», який допомагає зібрати інформацію про об'єкти, які постраждали від дій російської армії, осягнути усю ступінь їхнього пошкодження та у повній мірі задіяти зібрану інформацію [41, с. 43-44].

Не залишався осторонь даної проблематики й Український культурний фонд, який у квітні 2022 року запустив інтерактивну «Мапу культурних втрат». Візуалізація воєнних злочинів, скоєних проти української культурної спадщини, мала спростувати заяви російського керівництва, що армія РФ начебто наносить точкові удари виключно по об'єктам військової інфраструктури. «Відтепер чи не усі руйнації, які російська армія нанесла культурній спадщині України можна буде переглянути в режимі реального часу. Така візуалізація їхніх злочинів вкотре буде доводити, що росія – брехлива країна-терорист, яка, всупереч будь-яким міжнародним правилам ведення війни, міжнародним конвенціям, нищить геть усе на своєму шляху. Також маємо надію, що ця карта стане вагомим аргументом під час дискусій з партнерами про виключення РФ з лав різних міжнародних культурних організацій чи об'єднань [44]», – відзначив виконавчий директор Українського культурного фонду В. Берковський. Важливим стало те, що до наповнення мапи міг долучитися кожен українець, який став свідком знищення культурної спадщини під час збройної агресії російської федерації проти України. Адже передбачалась можливість надіслати фото або відео докази до Міністерства культури та інформаційної політики через ресурс

<https://culturecrimes.mkp.gov.ua>. І вже після підтвердження інформації, дані відображались на інтерактивній мапі [44].

Варто підкреслити, що в Україні активно діють грантові програми з діджиталізації культурної спадщини, зокрема програма від Українського культурного фонду. Маючи на меті збереження об'єктів культурної спадщини та розвитку культурних проєктів в Україні працює грантова програма «Культурна спадщина» з її головними пріоритетами, серед яких:

- підтримка створення нових експозицій та оновлення існуючих за допомогою нових підходів та передових технологій, таких як віртуальна реальність (VR), доповнена реальність, 3D моделювання, 360° та мультимедійна голограма, у різних видів та формах власності архівів, бібліотек та музеїв;

- діджиталізація друкованих матеріалів, музейних об'єктів, архівних документів, аудіовізуальних матеріалів, архітектурних та археологічних пам'яток;

- оцифрування об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, зокрема тих, які пошкоджені внаслідок російської агресії чи перебувають у загрозі, а також створення інструментів та платформ для їхньої презентації та популяризації в Україні та за кордоном;

- реставрація архівних, бібліотечних та музейних предметів з наступним їх оцифруванням та онлайн-представленням;

- розробка та впровадження інформаційно-технологічних засобів для віддаленого доступу користувачів до архівів, бібліотек та музеїв [24].

У 2023 році Міністерством культури та інформаційної політики відповідно до Наказу № 84 від 30.11.2023 року було створено «Конкурсну програму Українського культурного фонду. Культурна спадщина». Пріоритети ЛОТу 1 «Діджиталізація» наступні:

- підтримка створення нових експозицій та оновлення тих, що вже існують, з використанням нових підходів та нових технологій (із залученням

технологій VR, доповненої реальності, 3D моделювання, 360°, мультимедійна голограма) у архівах, бібліотеках та музеях всіх видів та різних форм власності;

- диджиталізація друкованих матеріалів, музейних об'єктів, архівних документів, аудіовізуальних матеріалів, архітектурних й археологічних пам'яток;

- оцифрування об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, зокрема пошкодженої в ході російської агресії чи перебуває у загрозі, створення інструментів та платформ для їхньої презентації та популяризації в Україні та за кордоном;

- реставрація архівних, бібліотечних та музейних предметів із подальшим їх оцифрування та представленням онлайн;

- розробка та впровадження ІТ-засобів віддаленого доступу користувачів до архівів, бібліотек, музеїв.

Основний продукт ЛОТу 1 «Диджиталізація»:

- експозиція / реекспозиція;
- віртуальна екскурсія (в тому числі мультимедійний аудіогід, 3D-тур);
- цифровий експонат (3D-модель, мультимедійна голограма);
- цифровий опис, каталог, фонд, колекція, зібрання.

Також обов'язковою умовою даної програми є постійний онлайн доступ зовнішніх користувачів до оцифрованих продуктів упродовж щонайменше 3 років [24].

Діджитальним українським проектом періоду війни у 2022 році, який привернув увагу громадськості, можна вважати презентацію VR-продукту «Бородянка: нереальна реальність –VR досвід», організовану Українським культурним фондом. Це унікальний віртуальний досвід, який заглиблює глядача в атмосферу місця подій, пов'язаних із діями російської армії: можна подивитися зруйновані будинки, пошкоджені автомобілі, розбиту інфраструктуру міста. Він надає можливість спостерігати за цим місцем як до подій, так і під час бомбардування, щоб відчувати емоційне сприйняття автора. Під час реалізації проекту було відскановано 15 об'єктів та локацій у

Бородянці, створено 3 віртуальні простори, а також знято унікальне 10-хвилинне відео у форматі 360, придатне для безкоштовного перегляду у шоломах віртуальної реальності [5; 10].

Окрім грантової програми з діджиталізації культурної спадщини Українського культурного фонду в Україні також діє грантова програма Міжнародного Вишеградського фонду Visegrad+, пріоритетами якої вважаються:

- культура та спільна ідентичність: реалізація проєктів, що відтіняють спільну історичну та культурну спадщину, а також підтримка культурного розмаїття через спільні дослідження та обмін знаннями;

- освіта та розвиток потенціалу: зміцнення професійних мереж навчальних закладів, сприяння мобільності студентів, науковців та викладачів для обміну передовим досвідом;

- інновації, дослідження та розробки, підприємництво: створення нових бізнесмереж і кластерів для малих і середніх підприємств, стартапів і дослідницьких установ; розвиток інновацій, нових технологій та наукових досліджень;

- демократичні цінності та ЗМІ: підвищення інформаційної грамотності, стійкості до упередженого висвітлення та дезінформації; поліпшення висвітлення в медіа відповідних тем у регіоні V4 та розширення доступу до інформації;

- публічна політика та інституційне партнерство: лобіювання змін у політиці та ефективне управління; залучення зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень;

- регіональний розвиток, навколишнє середовище та туризм: розробка нових рішень для протидії змінам клімату та підвищення обізнаності щодо захисту навколишнього середовища; розвиток сталого туризму через поєднання міжнародного досвіду та обміну ноу-хау.

- соціальний розвиток: сприяння інклюзивному мисленню в суспільстві;

- захист і розширення прав і можливостей меншин; популяризація здорового та активного способу життя [10; 62].

В історії охорони культурної спадщини підписано чимало законодавчих документів, які мають захищати пам'ятки під час війни, але у сучасних реаліях діджиталізація культурної спадщини набуває особливої ваги. Статистичні дані Міністерства культури та інформаційної політики України щодо пошкоджених об'єктів істотко-культурної спадщини станом на 25 серпня 2023 року наступні: 823 об'єкти культурної спадщини постраждали через російську агресію в Україні, із них 109 є пам'ятками національного значення, 650 – пам'ятками місцевого значення, 64 – щойно виявлені. Серед них переважають пам'ятки архітектури (252 об'єкти). Найбільше пошкоджених об'єктів культурної спадщини у Харківській області, де зруйновано і пошкоджено 207 пам'яток (з них 10 пам'яток національного значення, 193 – місцевого значення та 4 щойно виявлені об'єкти історико-культурної спадщини [30]. Зокрема постраждали об'єкти церковного зодчества, пам'ятки природи, історичні місця масових поховань: Дробицький яр, пам'ятник жертвам Голокосту, гора Крем'янець, пам'ятка природи в Ізюмі, церкви Ізюму кінця XVII ст. та інші об'єкти. Руйнації зазнали не лише пам'ятки, є й знищені музеї. Серед музейних будівель, що знаходилися в зоні бойових дій, повністю або частково зруйновані: музей Г. С. Сковороди в Сковородинівці, історико-археологічний музей-заповідник Верхній Салтів, Куп'янський краєзнавчий музей, Дворічанський краєзнавчий музей, Ізюмський краєзнавчий музей, тощо. Чимало музейних колекцій евакуйовані, знищені або вкрадені загарбниками [3, с. 91].

Збереження пам'яток та об'єктів історико-культурної спадщини, а також популяризація музеїв та їх колекцій сьогодні переходить у віртуальну площину, оскільки фізично їх зберегти та відвідати неможливо. Але вихід з даної ситуації є: можна створити віртуальні музеї, гіді, додатки із використання технологій доповненої реальності, віртуальної реальності штучного інтелекту, квести, музейні ігри. Адже мультимедійні технології допомагають створити унікальний

темпоральний простір [27, с. 32]. Цифрова комунікація сьогодні є основною для багатьох музеїв, які не можуть приймати відвідувачів. Одним із популярних напрямків поширення музейної культури сьогодні є віртуальні музеї, музейні тури, тощо. Для створення віртуальних музеїв використовується фотограметрія, за допомогою якої створюють віртуальну 3-D модель музею. 3-D моделі можуть створюватися на основі 2D фото або відео матеріалів. Такі ж самі технології можуть використовуватися для оцифровки архітектурних об'єктів. Наприклад, в Україні був реалізований проект по створенню віртуальних музеїв, присвячених Г. С. Сковороді. 3-D моделі з відеоматеріалів використані в Чернігові для показу наслідків руйнації об'єктів міста в результаті російської агресії (VR-музей пам'яті війни на Чернігівщині). Технології 3-D моделювання можуть також використовуватися при створенні електронних каталогів музейних колекцій, для оцифрування об'ємних зображень: посуду, скульптури, зброї тощо. Науковці наполягають, що варто відмітити й ігрові технології та широке їх використання для створення експозицій для відвідувачів молодшого віку, наприклад створення мобільних ігрових додатків. Також цифрові технології сьогодні дозволяють створити віртуальні тури з віртуальними екскурсоводами та квестами і вікторинами для підлітків. Доповнена реальність (AR – augmented reality), допомагає краще сприймати матеріал, за допомогою гаджета, на який транслюється зображення. AR використовує не тільки зображення, а й бути звуки та іншу інформацію, яка транслюється відвідувачу. Роль трансляторів виконують гаджети – смартфон або планшет, в перспективі можуть використовуватися лінзи [6, с. 235]. Для доповненої реальності характерно те, що працюючи з 3-D зображенням, вона не змінює, а доповнює навколишній простір і працює у реальному часі, що є її головною відмінністю від віртуальної реальності (VR), в якій реальний світ замінюється на віртуальний [3, с. 92].

Реалізація проєктів в Україні у сфері діджиталізації культурної спадщини та перспективи їх розвитку можливі завдяки низці офіційних документів. До таких документів належать:

- 1) Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини [20].
- 2) Закони України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» [13], «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» [14], «Про захист економічної конкуренції» [15], «Про культуру» [16], «Про охорону культурної спадщини» [17], «Про охорону навколишнього природного середовища» [18].
- 3) Постанова Кабінету Міністрів України від 31 січня 2018 р. № 36 «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та реструктуризацію суб'єктів господарювання» [31].

Також у 2018 році Розпорядженням Кабінету Міністрів України було схвалено «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки», де цифровізацію визначено як насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможлиблює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір. Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації існуючих та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності у нові більш ефективні та сучасні [38]. Ще одним документом – Державною стратегією регіонального розвитку на 2021–2027 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. №695, пріоритетом регіонального розвитку на період до 2027 року та одним із ключових завдань за напрямом «Розвиток внутрішнього туризму» визначено інтеграцію об'єктів культурної спадщини і територій, на яких вони розміщені, в міжнародні, національні та регіональні культурні і туристичні маршрути [26, с. 50].

Ще одним важливим кроком у збереженні культурної спадщини в Україні є підтримка Фонду надзвичайних заходів для спадщини ЮНЕСКО (Heritage in Emergency Fund), який затвердив проєкт допомоги у розмірі 1,5 мільйонів

доларів Міністерству культури та інформаційної політики для розробки інструментів цифровізації в галузі культурної спадщини України [31].

Щодо повоєнного періоду, на думку дослідників, сфера культурної спадщини має відбудовуватися за допомогою прогностичних стратегій формування відповідної політики не лише щодо фізичної збереженості і охорони, а й визначаючи та долучаючи інформаційні цифрові технології для формування якісно нового культурно-історичного поля. Варто погодитися з усталеною думкою українських вчених, зокрема В. Волинця, що «метою будь-якої держави у повоєнний період є формування історичних наративів, поколіннєвих цінностей. Українська культурна спадщина як основа української ідентичності та частина світової спадщини, після перемоги має бути відновлена, реконструйована та відбудована [7]», адже у сфері історико-культурної спадщини потрібен системний та професійний підхід, нові навички, знання та досвід [7, с.113; 8].

Незважаючи на те, що агресія з боку росії триває, у липні 2023 року Міністерство культури та інформаційної політики винесло на обговорення громадськості Програму трансформації культури під час війни та до 2033 року – «Україна 2033. Трансформація за 10 років». Відповідно до цієї програми о 2033 року в сферу культури та креативних індустрій планується залучити 800 тисяч працівників, які сприятимуть генерації 7% ВВП, що вдвічі перевищує показники 2021 року. Прогнозується проведення не менше ніж 20 подій світового масштабу в Україні, а також збільшення споживання культурних послуг на 30% (26 мільйонів осіб щорічно). Планується розпочати роботу не менше ніж у 1000 культурних просторів, а також відновити принаймні 2000 об'єктів культурної спадщини [34]. Також у повоєнний період, на думку О. Рішняка, основними напрямками роботи галузі охорони культурної спадщини мають стати документальне опрацювання фактів воєнних злочинів проти об'єктів культури для притягнення винних до відповідальності, реституція культурних цінностей, реставрація постраждалих пам'яток. Має тривати ще й тісна співпраця з міжнародними пам'яткоохоронними інституціями. «Якщо

притягнення до відповідальності воєнних злочинців та реституція цінностей лежить в юридичній площині, то проблеми реставрації пам'яток вимагатимуть практичних дій. Попри прогнозовані труднощі з фінансовими ресурсами і кваліфікованими спеціалістами, реставраційна галузь зіткнеться з необхідністю вирішення суто теоретичних завдань [36, с. 171]», – зазначає О. Рішняк.

Український культуролог Т. Горбул вважає, що цифрове збереження та інновації культурної спадщини в Україні вимагає знань і навичок. І для того, щоб забезпечити успіх діджиталізації культурної спадщини, слід створити структуру, яка б забезпечувала основу для дій і координувала роботу, а також включала до своєї структури експертну систему талановитих людей, які повинні, по-перше, бути знайомими з культурою, бути креативними та мати досвід інноваційного дизайну та цифрових технологій, зрозуміти концепцію дизайну, ознайомитися з культурними реліквіями конкретного сайту, збалансувати вимоги до цифрових технологій із художнім мисленням. І, по-друге, вони мають походити з різних сфер і бути професіоналами у своїх сферах. Їм необхідне перспективне бачення, глибоке розуміння роботи зі збереження історико-культурної спадщини і високий рівень спроможності проєктувати, адже вони повинні володіти людськими та контентними ресурсами та керувати новими концепціями, технологіями та ринковими можливостями у культурному секторі [10, с. 194-195].

Отже разом із провідними установами найвідоміші діджитальні проєкти світу прагнуть об'єднати культуру і технології, експертів та громадськість, бізнес і промисловість, а також сприяти розвитку глобальної індустрії цифрової культурної спадщини, що ґрунтується на науковому підході. Тож у контексті збереження діджиталізованої історико-культурної спадщини в Україні необхідно забезпечити створення комунікаційної платформи між науковими колами і українським суспільством для інтеграції ресурсів, освіти і міжнародного обміну молоді, що у свою чергу стимулюватиме міжнародні корпорації і дозволить експертам та фахівцям із цифрових технологій, археології, архітектури, історії, культурології, мистецтвознавства,

музеєзнавства й інших суміжних галузей збиратися в одному місці для обміну ідеями щодо наукових досліджень та їх цифрової інтерпретації, візуалізації та ефективного використання [10].

Висновки до Розділу 3

Розглянувши шляхи захисту історико-культурної спадщини України як ключової складової національної ідентичності в умовах воєнних дій і післявоєнного відновлення держави в аспектах дослідження історико-культурної спадщини як складової національної безпеки під час російської агресії і впливу діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення можна однозначно стверджувати, що нині державна політика у сфері культурної спадщини стає складовою формування національної безпеки держави. В свою чергу практики діджиталізації культурної спадщини з огляду на здійснювану державою культурну політику, що спрямована на збереження культурного різноманіття, пам'яток національних культур, їх доступність для широкого загалу завдяки віртуальному цифровому простору, стають невід'ємною частиною збереження національної ідентичності українців.

З огляду на наявні аналітичні матеріали можна зазначити, що історико-культурна спадщина посідає одне із ключових місць в стратегії агресії росії проти України, оскільки ворог намагається заперечити право власності України на свою культурну спадщину, її викрадають і руйнують з метою викорінення історичної пам'яті українського народу, що свідчить про те, що історико-культурна спадщина стала складовою російської політики знищення української національної ідентичності. Отже охорона історико-культурної спадщини в умовах війни має ґрунтуватися на тому, що культурна спадщина України має потенціал повоєнного відновлення і може стати одним із факторів сталого розвитку української держави. У майбутньому питання відновлення історико-культурної спадщини має зайняти одне із чільних місць у стратегії

деокупації українських територій, а відповідальність за культурне знищення української нації має бути розглянуте на міждержавному рівні у післявоєнний період.

Українська історико-культурна спадщина стає складовою національної безпеки під час російської агресії, оскільки сприяє формуванню відчуття приналежності кожного до української нації як самобутньої спільноти. Адже спільними для українців стають назва нашої держави, символи, історична пам'ять, історико-культурні цінності. Тож важливим завданням для збереження української національної та громадянської ідентичності є збереження, вивчення і популяризація матеріальної та духовної історико-культурної спадщини.

Наразі під час повномасштабної війни, коли матеріальні об'єкти історико-культурної спадщини України зазнають руйнувань, навіть міжнародне законодавство не має можливостей фізично захистити їх на території активних бойових дій через постійні обстріли населених пунктів. Навіть на деокупованих територіях пам'ятки культури зазнали чималих пошкоджень або були пограбовані. Тому завдяки діджиталізації культурної спадщини є можливість зберегти історико-культурні цінності у цифровому просторі. Нині це стає можливим і доступним як для фахівців у сфері культури, так і для звичайних громадян за допомогою опанування новітніх технологій, зокрема доповненої та віртуальної реальностей. Наприклад, працівники музеїв можуть створювати ігри, квести, гіді або цифрові додатки. Отже через повномасштабну війну в Україні актуалізувалося питання діджиталізації культурної спадщини на всіх рівнях, фахівці розпочали пошук необхідних практичних рішень, що залежатимуть від виду історико-культурної спадщини та регіону, де вона перебувала, з його культурними особливостями, які є важливим чинником у формуванні національної ідентичності.

ВИСНОВКИ

Основними результатами дослідження, викладеними у кваліфікаційній магістерській роботі стали висновки, що відповідають окресленим завданням, поставленим для виявлення особливостей використання історико-культурної спадщини як феномену збереження національної ідентичності.

З огляду на те, що історико-культурна спадщина – це важлива складова у формуванні національної ідентичності українців, при з'ясуванні стану розробки понять історико-культурної спадщини і національної ідентичності в науковому дискурсі культурології було здійснено огляд наукової літератури і джерел із питань вивчення проблематики культурної спадщини. Наявність українських і зарубіжних наукових праць (монографій, дисертаційних досліджень, наукових публікацій, інформативно-довідкових документів, законодавчих актів, постанов, розпоряджень та інших документів, що регулюють охорону історико-культурної спадщини в Україні, онлайн статей тощо) з даної проблематики дозволяє розглянути роль культурної спадщини у процесі формування національної ідентичності в українському і світовому науковому вимірі.

Наголошено, що популяризація історико-культурної спадщини та її репрезентація має бути пріоритетом у культурно-естетичному і патріотичному вихованні молоді для формування у наступного покоління українців національних цінностей. В свою чергу збереження і передача культурної спадщини стає потужним інструментом консолідації української нації. Також історико-культурна спадщина України набуває особливої ваги у міжкультурному діалозі, оскільки країна прагне приєднатися до спільного європейського цивілізаційного історико-культурного простору.

Розкриття потенціалу українських музеїв як місця взаємодії культурної спадщини та історичної пам'яті української нації, а також аналіз зарубіжного досвіду збереження історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності дозволяє зробити висновки, що у вивченні, збереженні і використанні історико-культурної спадщини у контексті

формування національної ідентичності роль музеїв, як інституції, що володіє у цій сфері могутнім потенціалом, є провідною. Поступово музеї стали не тільки місцем, де зберігаються артефакти, вони оволоділи здатністю змінити українське суспільство у різних аспектах. Діяльність музеїв безпосередньо впливає на освіту, туризм, соціальний розвиток і самосвідомість населення. У сучасному суспільстві музеї, будучи місцем формування національної ідентичності, сприяють збереженню культурної спадщини, створюють оптимальні умови для культурної ідентифікації, розвитку освіти, соціальної сфери та інновацій.

Музей будучи місцем, де постійно відбувається взаємодія культурної спадщини та історичної пам'яті української нації, нині має вирішувати питання подолання негативних постколоніальних впливів і пошуків частково втраченої українцями культурної ідентичності. Тож українські фахівці зі збереження історико-культурної спадщини активно переймають досвід з вивчення і практичного використання культурних практик сусідніх країн, які пережили період російської окупації і колонізації, зокрема Естонії. Питання ствердження національної ідентичності, відновлення значення української культурної спадщини, вивчення та підтримання її належного стану на сучасному європейському рівні впливають на подальший розвиток української нації. Тож, прагнучи збереження української історико-культурної спадщини як основи формування національної ідентичності, варто наслідувати приклад роботи закордонних музеїв, зокрема й Естонського національного музею.

Історико-культурна спадщина України як ключова складова національної ідентичності потребує захисту в умовах воєнних дій. А у післявоєнному відновленні держави відновлення історико-культурної спадщини займатиме особливе місце. Досліджуючи історико-культурну спадщину як складову національної безпеки під час російської агресії можна однозначно стверджувати, що нині державна політика у сфері культурної спадщини стає складовою формування національної безпеки держави. З огляду на наявні аналітичні матеріали можна зазначити, що історико-культурна спадщина

посідає одне із ключових місць в стратегії агресії росії проти України. Оскільки історико-культурну спадщину викрадають і руйнують з метою викорінення історичної пам'яті українського народу, це може свідчити про те, що російська політика спрямована на знищення української національної ідентичності. Культурна спадщина України має потенціал повоєнного відновлення, зокрема після деокупації українських територій, і може стати одним із факторів сталого розвитку української держави, тому в умовах війни її охорона є одним із нагальних завдань.

Українська історико-культурна спадщина однозначно стає складовою національної безпеки під час російської агресії. Вона сприяє формуванню відчуття приналежності кожного до української нації як самобутньої спільноти через назву нашої держави, символи, історичну пам'ять та історико-культурні цінності. Отже, збереження, вивчення і популяризація матеріальної та духовної історико-культурної спадщини у майбутньому сприятиме вирішенню завдань по збереженню української національної та громадянської ідентичності.

Можна однозначно стверджувати, що вплив діджиталізації на збереження історико-культурної спадщини України під час війни і в умовах післявоєнного відновлення, допоможе його виконати, оскільки практики діджиталізації культурної спадщини з огляду на здійснювану державою культурну політику, спрямовану на збереження культурного різноманіття, пам'яток національних культур, їх доступність для широкого загалу, завдяки віртуальному цифровому простору стають невід'ємною частиною збереження національної ідентичності українців. Варто підкреслити, що сучасний музей як інституція пам'яті, активно працює з цифровими технологіями для вивчення, зберігання і популяризації історико-культурної спадщини. Тож працівники музеїв мають можливість створювати ігри, квести, гідри або цифрові додатки за допомогою опанування новітніх технологій, зокрема доповненої та віртуальної реальностей.

Оскільки під час повномасштабної війни об'єкти історико-культурної спадщини України зазнають руйнувань через те, що немає можливостей фізично захистити їх на території активних бойових дій, де відбуваються

постійні обстріли населених пунктів, саме завдяки діджиталізації культурної спадщини з'являється можливість зберегти зникаючі історико-культурні цінності у цифровому просторі. Отже, через повномасштабну війну в Україні актуалізувалося питання діджиталізації культурної спадщини на всіх рівнях. У свою чергу фахівці розпочали пошук необхідних практичних рішень для оцифрування наявних матеріалів, що залежатимуть від виду історико-культурної спадщини та регіону, де вона перебувала, з урахуванням його культурних особливостей, які є важливим чинником у формуванні національної ідентичності.

Отже у контексті викликів сьогодення, коли Україна потрапила у надскладні умови через війну з росією, результати даного дослідження є спробою узагальнити і сприяти подальшій розробці стратегії розвитку та управління інституціями охорони і збереження історико-культурної спадщини, і допомогти організувати вивчення, збереження і популяризацію культурних цінностей серед українців час війни, що сприятиме формуванню національної ідентичності і подальшому розвитку культурного простору України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрес Г., Деревська О. Естонський національний музей: досвід збереження культурної спадщини та формування на її основі національної ідентичності. *Збірник наукових праць «Українська академія мистецтва»*. 2023. №34. 62-70. <https://doi.org/10.32782/2411-3034-2023-34-8>.
2. Балашова О. Музеї як простори пам'яті. *Ukrainer: офіційний вебсайт*. URL: <https://www.ukrainer.net/muzei-pamiat/>.
3. Бірвова О. Історико-культурна спадщина України: цифрові технології збереження та популяризація в умовах воєнних дій. *Грані: науково-теоретичний альманах*. 2023. Т. 26. № 5. С. 90-94. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1949>.
4. Бондарець О. Музеї: збереження спадщини, осмислення минулого, формування ідентичності. *Наукові записки НаУКМА. Історія і теорія культури*. 2021. Т. 4. С. 106-112.
5. Бородянка: нереальна реальність – VR досвід. *Український культурний фонд: вебсайт..* URL: <https://ucf.in.ua/en/archive/63c599de090cse06f855b082>.
6. Волинець В. Віртуальна, доповнена та змішана реальність: сутність понять та специфіка відповідних комп'ютерних систем. *Культурно-мистецька освіта і практика*. 2021. №37. С. 231-241.
7. Волинець В. Новий зміст і потенціал віртуального музею. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2020. №3(2), 122–133.
8. Вплив музеїв на сучасне суспільство. *Київський національний університет культури і мистецтв: офіційний вебсайт*. URL: <https://fgritb.knukim.edu.ua/home/news/vpliv-muzejiv.html>.
9. Гончарук Г. П. Національна ідентичність українців в умовах глобалізаційних викликів : кваліф. робота : 052 – політологія. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2021 р. 53 с.
10. Горбул Т. О. Діджиталізація культурної спадщини в контексті соціокультурних трансформації ХХІ століття : дис. ... д. філос. з культурології :

034 – культурологія. Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Київ, 2024. 259 с.

11. Господаренко О. Точка опори: що таке культурна спадщина і як кожен може її зберегти. *DSNews.ua: вебсайт.*

URL:<https://www.dsnews.ua/ukr/society/tochka-opori-shcho-take-kulturna-spadshchina-i-yak-kozhen-mozhe-jiji-zberegti-17082023-485286>.

12. Добровольська В. В. Електронна бібліотека «Україніка» – унікальний інтегрований ресурс цифрової документальної спадщини. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* 2020. № 1. С. 79–87.

13. Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-14#Text>.

14. Закон України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>.

15. Закон України «Про захист економічної конкуренції». URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text>.

16. Закон України «Про культуру». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>.

17. Закон України «Про охорону культурної спадщини». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.

18. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.

19. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини № 995_089. Ратифікація від 04.10.1988 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

20. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (Україна приєдналася згідно із Законом України від 6 березня 2008 р. № 132-VI). *Офіційний портал Верховної ради України* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text.

21. Конкурсна програма Українського культурного фонду Культурна спадщина. Інструкція для заявників ЛОТ 1 Диджиталізація. URL: https://ucf.in.ua/m_lots/63c3e2b43bde1f6e4647eda6.

22. Котлер Н., Котлер Ф., Котлер В. Музейний маркетинг і стратегія: формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів / пер. з англ. Т. Олійник, Т. Пирогова, С. Рябчук, Р. Свято. Київ: Стилос, 2010. 528 с.

23. Культурна спадщина та національна безпека : аналітична доповідь / [В. Потапенко, Ю. Тищенко, Ю. Каплан та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 58 с.

24. Культурна спадщина: Реєстри програм. Український культурний фонд: офіційний вебсайт. URL: https://ucf.in.ua/m_programs/63c3dfd7552896132a37c376.

25. Малімон В. І. Пріоритети державної культурної політики України в умовах війни. *Наукові перспективи*. 2022. № 7(25). С. 152–165.

26. Менська О. А. Оцифрування об'єктів історико-культурної спадщини як необхідна складова державно-управлінської стратегії розвитку пам'яткоохоронної галузі України. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 2(30). С. 50–54.

27. Мироненко Г. В. Час віртуального життя : монографія. Київ: Імекс-ЛТД, 2015. 134 с.

28. Міжнародна рада музеїв дала нове визначення слову «музей». URL: <https://supportyourart.com/news/street-art-museum>.

29. На засіданні Радбезу ООН обговорили знищення Росією культурної спадщини України. URL: <https://www.unian.ua/war/na-zasidanni-radbezu-oon-obgovorili-znishchennya-rosiyeyu-kulturnoji-spadshchiniukrajini-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11905119.html>.

30. Об'єкти культурної спадщини, що постраждали внаслідок російської агресії в Україні. *Урядовий портал*. URL: <https://t.me/mkipu/7396?single>.

31. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження критеріїв оцінки допустимості державної допомоги на відновлення платоспроможності та

реструктуризацію суб'єктів господарювання» від 31 січня 2018 р. № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/36-2018-%D0%BF#Text>.

32. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках» від 15 грудня 2023 р. № 1322. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#n18>.

33. Про охорону культурної спадщини: Закон України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст.333) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.

34. Програма трансформації культури під час війни та до 2033 року «Україна 2033. Трансформація за 10 років». URL: https://drive.google.com/file/d/1wldYbDn4wfxVNCkQqVC2nY3H52_jSewr/view.

35. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про національну безпеку України» щодо збереження культурної спадщини України та національної пам'яті 9072 від 02.03.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41472>.

36. Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. Число 4. С. 159–174.

37. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року» від 16 лютого 2024 р. №141-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-2024-%D1%80#Text>

38. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

39. Руденко С. Б. 4.3. Пам'яткознавство як наука про колективну пам'ять. 4.4. Пам'яткознавство як навчальна дисципліна. *Вступ до музеєзнавства та пам'яткознавства* : навч. посіб. / за наук. ред. О. М. Гончарової, С. Ж. Пустовалова. Київ : Ліра-К, 2019. С. 268–286.

40. Рябчук М. Випробування війною: старі поділи і нові зв'язки у сьогоденішньому українському суспільстві. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасні Україні. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с.

41. Сидоренко С. В. Розвиток цифровізації в умовах воєнного стану в Україні. *Інновації в науці: нові підходи та актуальні дослідження: науково-практична конференція*, м. Ужгород, 23-24 вересня 2022 р. URL:<https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/12/207/443-1?inline=1>.

42. Тарангул Л. М. Збереження історико-культурної спадщини України як чинник національної ідентичності / Л. М. Тарангул, І. В. Чернікова, Л. Р. Дрогомирецька. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 1 (9). С. 147–159.

43. Тур О. М., Шабуніна В. В., Саранча В. І. Дигіталізація архівних фондів, музейних та бібліотечних колекцій як чинник збереження національної культурної спадщини України. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 3. С. 49–56.

44. Український культурний фонд запускає інтерактивну «Мапу культурних втрат». *Український культурний фонд: офіційний вебсайт*. URL: https://ucf.in.ua/news/culture_loss.

45. Чорна Н. Культурна спадщина України: проблеми вивчення, збереження та використання. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. Вип. 36. С. 67–74.

46. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. The Hague, 14 May 1954. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

47. History. *Eesti Rahva Muuseum (Estonian National Museum)* : веб-сайт.
URL: <https://www.erm.ee/en/content/history>.
48. J. Paul Getty Trust. Cultural Heritage and Mass Atrocities. Edited by James Cuno and Thomas G. Weiss. May 2022. URL: <https://www.getty.edu/publications/cultural-heritage-mass-atrocities/preface-acknowledgements/>.
49. Koosa P., Karm S. Soome-ugri välitööd ja muuseumikogud: sissevaateid uurimislukku. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*. 2021. Vol. 63, № 1. P. 5–14.
URL: <https://doi.org/10.33302/erमार-2020-001>.
50. Õunapuu P. On Estonian Folk Culture: Pro et contra. *Folklore. Electronic Journal of Folklore* / Ed. M. Kõiva, A. Kuperjanov, A. Korb. Tartu: *Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum*. 2014. Vol. 58. P. 187-206.
doi:10.7592/FEJF2014.58.ounapuu.
51. Metslaid M. Between the Folk and Scholarship: Ethnological Practice in Estonia in the 1920s and 1930s : Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in Ethnology ; University of Tartu. Tartu, 2016. 195 p.
52. NATO and cultural property: a hybrid threat perspective (2022). URL: https://static1.squarespace.com/static/5a8ece4b12abd9a4deae2dad/t/621fde6cf13f5e5d7b13e368/1646255727673/CHAC_CP_Hybrid_Threat_2022.pdf.
53. Nõmmela M. Ühe mälukoha loomisest: esimene eesti rahvakultuuri püsinäitus Eesti Rahva Muuseumis. *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*. 2011. № 54. P. 14-37.
54. Raun T.U. Estonia and the Estonians. 2nd ed. Stanford, CA : Hoover Institution Press, 2001. 336 p.
55. Reinforcement of UNESCO's action for the protection of culture and the promotion of cultural pluralism in the event of armed conflict. UNESCO. General Conference, 38th, 2015 [945]. URL:<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000235186>.
56. Ruutsoo R. The Estonians: Identity of Small Nation in Past and Present. *Anthropological Journal on European Cultures*. 1997. Vol. 6. № 1. P. 73–99.

57. Sustainable development and living heritage. URL: <https://ich.unesco.org/en/sustainable-development-and-livingheritage>.
58. Tael T. Pildireportaaž vanavara kogumisretkedelt I. Esemete teekond muuseumisse. *Eesti Rahva Muuseumi ajaveeb*. 2014. URL: <https://blog.erm.ee/?p=4897>.
59. Targeted destruction of Ukraine's culture must stop: UN experts. 22 February 2023. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/02/targeted-destruction-ukraines-culture-must-stop-un-experts>.
60. UNESCO moving forward the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000247785>.
61. UNESCO World Conference on Cultural Policies and Sustainable Development – MONDIACULT 2022 (28–30 September 2022, Mexico City). URL: https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2022/10/6.MONDIACULT_EN_DRAFT%20FINAL%20DECLARATION_FINAL_1.pdf
62. Visegrad+. Grants. URL: <https://www.visegradfund.org/apply/grants/visegrad-plus-grants/>
63. Weiss N.G., Connelly N. Cultural Cleansing and Mass Atrocities: Protecting Cultural Heritage in Armed Conflict Zones. J.Paul Getty Trust. Occasional Papers in Cultural Heritage Polisy. Number 1, 2017. URL: <https://www.getty.edu/publications/occasional-papers-1/foreword/>.